T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HENRİ De LUBAC'IN ANTROPOLOJİK ATEİZM BAĞLAMINDA FEUERBACH ELEŞTİRİSİ

Sümeyye AKÇAY

Danışman
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ

2025

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HENRİ De LUBAC'IN ANTROPOLOJİK ATEİZM BAĞLAMINDA FEUERBACH ELEŞTİRİSİ

Sümeyye AKÇAY

Danışman
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ

İZMİR-2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	**:** Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	**:** Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	**:** SÜMEYYE AKÇAY
Öğrenci No	**:** 2011801626
Tez Başlığı	**:** Henri de Lubac' ın Antropolojik Ateizm Bağlamında Feuerbach Eleştirisi
Savunma Tarihi	**:** 12.05.2025
Danışmanı	**:** Prof.Dr.Fatih TOKTAŞ

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	**Üniversitesi**	**İmza**
Prof.Dr.Fatih TOKTAŞ	- Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Doç. Dr. Emel SÜNTER	- Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Dr. Öğrt. Üyesi Haris MACİC	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	.....

SÜMEYYE AKÇAY tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Henri De Lubac’ın Antropolojik Ateizm Bağlamında Feuerbach Eleştirisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
27.5.2025
Sümeyye AKÇAY
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Henri De Lubac'ın Antropolojik Ateizm Bağlamında Feuerbach Eleştirisi

Sümeyye AKÇAY

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışma, Henri de Lubac'ın, Ludwig Feuerbach'ın antropolojik ateizm anlayışına yönelik eleştirilerini ele almayı amaçlamaktadır. Din ve insan doğası arasındaki ilişkiyi merkeze alan antropolojik ateizm, dinin insan bilincinin bir yansıması olduğunu savunan bir yaklaşım olarak Feuerbach tarafından geliştirilmiştir. Ona göre Tanrı, insanın kendi yüce niteliklerini dışsallaştırarak oluşturduğu bir projeksiyondur ve bu süreç, insanın öz doğasına yabancılaşmasına yol açar.

Henri de Lubac, modern ateizmin bu tür yaklaşımlarını eleştirel bir perspektifle değerlendirerek, insanın doğasını ve Tanrı ile olan bağını yeniden yorumlamayı amaçlamıştır. De Lubac'a göre, antropolojik ateizm, insanı yalnızca maddi ve sınırlı bir varlık olarak tanımlayarak onun aşkın boyutunu göz ardı eder. İnsan, yalnızca Tanrı ile olan ilişkisinde tam anlamıyla kendini gerçekleştirebilir ve bu bağlamda Tanrı'dan kopan bir insan anlayışı eksiktir.

Bu tezde, antropolojik ateizmin temel özellikleri, Feuerbach'ın din eleştirisi ve bu eleştiriye Henri de Lubac'ın verdiği yanıtlar detaylı bir şekilde incelenmiştir. De Lubac'ın teolojik çerçevesi, insanın manevi bir varlık olarak anlamını koruması gerektiğini savunur. Ayrıca, bu çalışma, modern ateizm ile Hristiyanlık arasındaki ilişkiyi analiz ederek, bu iki düşünce sistemi arasında bir diyalog zemini oluşturma potansiyelini araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antropolojik Ateizm, Ludwig Feuerbach, Henri De Lubac, Modern Ateizm, Din Eleştirisi, İnsan Doğası, Teoloji.

ABSTRACT

Master's Thesis

Henri De Lubac's Criticism of Feuerbach in the Context of Anthropological Atheism

Sümeyye AKÇAY

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Program

This study aims to examine Henri de Lubac's criticisms of Ludwig Feuerbach's concept of anthropological atheism. Anthropological atheism, which focuses on the relationship between religion and human nature, was developed by Feuerbach as an approach asserting that religion is a projection of human consciousness. According to him, God is a projection of humanity's own superior qualities, leading to alienation from one's essential nature.

Henri de Lubac critically evaluates these modern atheistic approaches, seeking to reinterpret human nature and its relationship with God. According to de Lubac, anthropological atheism reduces humans to merely material and limited beings, ignoring their transcendent dimension. He asserts that human beings can fully realize themselves only in relation to God, and any understanding of humanity detached from God is incomplete.

This thesis examines the main features of anthropological atheism, Feuerbach's critique of religion, and Henri de Lubac's responses to these critiques in detail. De Lubac's theological framework argues that humans must be understood as spiritual beings. Furthermore, the study analyzes the relationship between modern atheism and Christianity, exploring the potential for dialogue between these two thought systems.

Keywords: Anthropological Atheism, Ludwig Feuerbach, Henri de Lubac, Modern Atheism, Religious Critique, Human Nature, Theology.

HENRİ DE LUBAC'IN ANTROPOLOJİK ATEİZM BAĞLAMINDA FEUERBACH ELEŞTİRİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii

YEMİN METNİ iii

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ANTROPOLOJİK ATEİZM VE FEUERBACH'IN FELSEFESİ

1.1. ANTROPOLOJİK ATEİZMİN TANIMI VE GELİŞİMİ 5

1.1.1. Modern Ateizmin Kaynakları 5

1.1.1.1. Friedrich Nietzsche ve Modern Ateizmin Nihilist Temelleri 5

1.1.1.2. Karl Marx ve Din Eleştirisi 6

1.1.1.3. Ludwig Feuerbach: İnsan Tanrıyı Nasıl Yaratır? 6

1.1.1.4. Nietzsche, Marx ve Feuerbach Arasındaki Bağlantılar 7

1.1.2. Antropolojik Ateizmin Temel Özellikleri

1.1.3. Din Ve Tanrı'nın İnsan Bilincindeki Kökenine Dair Feuerbach'ın Görüşleri 13

1.2. FEUERBACH VE "TANRI İNSANLIĞIN YANSIMASIDIR" TEZİ 15

1.2.1. Feuerbach'ın Yabancılaşma Kavramı 17

1.2.2. Tanrı'nın, İnsanın Yüce Niteliklerinin Bir Projeksiyonu Olarak Ele Alınması 19

1.2.3. Din Eleştirisinin İnsanın Özgürlüğü İçin Önemi 20

1.3. FEUERBACH'IN ATEİST HÜMANİZME KATKILARI 24

1.3.1. İnsan Merkezli Bir Etik ve Ahlak Anlayışı 25

1.3.2. Modern Ateist Düşüncenin Temel Taşlarından Biri Olarak Feuerbach 27

1.3.3. Marx ve Nietzsche üzerindeki etkileri 28

İKİNCİ BÖLÜM
HENRI DE LUBAC VE ANTROPOLOJİK ATEİZME ELEŞTİRİSİ

2.1. HENRİ DE LUBAC: KATOLİK DÜŞÜNCESİNDE YENİ BİR SES 30
2.1.1. Henri de Lubac'ın Antropolojik Ateizme Yaklaşımı 31
2.1.2. Ateizmin Kökenlerini Ve Sonuçlarını Ele Alan Genel Görüşler. 33
2.1.3. Antropolojik Ateizmin İnsan Özgürlüğü Ve Yüceliği Üzerindeki Etkileri 36
2.2. FEUERBACH'IN TANRI VE İNSAN KAVRAMLARININ ELEŞTİRİSİ 37
2.3. LUBAC'IN FEUERBACH'A YÖNELİK ANA ELEŞTİRİLERİ 41
2.3.1. Tanrı'nın insan bilincine indirgenmesi. 41
2.3.2. İNSAN DOĞASININ AŞKIN BOYUTUNUN REDDİ. 42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİ BİR İNSAN VE YENİ BİR PERSPEKTİF

3.1. LUBAC'IN İNSAN VE DİN ANLAYIŞI 46
3.1.1. Tanrı İle Bağın İnsanın Yüceliği İçin Gerekliliği 47
3.1.2. Din ve özgürlüğün bir arada nasıl var olabileceği 48
3.2. ANTROPOLOJİK ATEİZME ALTERNATİF OLARAK HRİSTİYAN HÜMANİZMİ 50
3.2.1. Feuerbach'ın Antropolojik Ateizminin Ötesine Geçen Bir İnsan Anlayışı. 51
3.2.2. Sevgi Ve Birlik Temelli Bir Etik 52
3.3. MODERN İNSAN İÇİN BİR YOL HARİTASI 53
3.3.1. İnsanlık için Lubac'ın önerdiği çözüm yolları 53
3.3.2. Din Ve Anlam Arayışının Modern Dünyadaki Yeri 55
3.3.3. Hristiyanlık ve modern felsefe arasındaki uzlaşma imkânları. 57

SONUÇ 61
KAYNAKÇA 64

GİRİŞ

Bu çalışma, Ludwig Feuerbach'ın antropolojik ateizm anlayışını ve Henri de Lubac'ın bu anlayışa yönelik eleştirilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Antropolojik ateizm, dinin insan bilincinin bir yansıması olduğunu savunan bir yaklaşım olarak, modern düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Feuerbach'a göre, Tanrı fikri, insanın kendi yüce niteliklerini aşkın bir varlıkta cisimleştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu perspektifte, din, insanın kendi öz varlığına yabancılaşmasına neden olan bir fenomen olarak görülmektedir. İnsan, yüce değerlerini Tanrı'ya atfederek, kendi yetkinliğini ve potansiyelini bu aşkın varlık aracılığıyla dışsallaştırmakta ve böylece kendini eksik bir varlık olarak konumlandırmaktadır. Feuerbach'a göre, bu süreç, insanın öz doğasını anlamasını ve kendi varoluşunu gerçekleştirmesini engeller.

Henri de Lubac ise, Feuerbach'ın bu yaklaşımını eleştirerek, insanın manevi ve aşkın boyutunun yalnızca Tanrı ile anlam kazandığını savunur. Lubac'a göre, insan doğası, salt maddi veya biyolojik bir gerçeklikten ibaret değildir; insan, aşkın bir varlık olarak yaratılmıştır ve bu nedenle yalnızca Tanrı ile ilişkisinde kendi öz anlamına ulaşabilir. Feuerbach'ın din ve Tanrı eleştirisinde, insanın manevi ve etik yönlerinin ihmal edildiğini düşünen Lubac, dinin insanın yüceliği ve özgürlüğü için vazgeçilmez bir unsur olduğunu ifade eder. Ona göre, din, insanın yalnızca kendini tanıma sürecini değil, aynı zamanda kendi potansiyelini gerçekleştirme yolunu da açığa çıkarır. Tanrı fikri, insanın anlam arayışında bir sınır değil, aksine bir rehberdir.

Antropolojik ateizm, modern düşüncenin eleştirel geleneği içinde, dinin toplumsal, psikolojik ve bireysel yönlerini anlamaya yönelik yeni bir bakış açısı sunmuş olsa da, Lubac'a göre bu yaklaşım insanın manevi ve etik boyutunu tam anlamıyla açıklamada yetersiz kalmıştır. Feuerbach'ın dinin yalnızca insan bilincinin bir ürünü olduğunu öne süren yaklaşımı, dinin birey ve toplum üzerindeki dönüştürücü etkilerini ve insanın aşkın değerlerle kurduğu bağın önemini göz ardı etmektedir. Lubac, bu bağlamda dinin insan doğasına derinlemesine kök salmış bir ihtiyaç olduğunu ve insanın tam anlamıyla kendini gerçekleştirebilmesi için Tanrı ile bir ilişkiye ihtiyaç duyduğunu ileri sürmektedir.

Bu bağlamda çalışma, antropolojik ateizmin din, Tanrı ve insan kavramlarına getirdiği eleştiriler ile bu eleştirilerin Henri de Lubac'ın teolojik düşüncesinde nasıl ele alındığını tartışmaktadır. Çalışma, aynı zamanda modern ateizmin insana ve onun özgürlüğüne dair eksik tasavvurlarını da ortaya koyarak, insanın manevi boyutunu ve anlam arayışını vurgulamayı hedeflemektedir.

Bu tez, antropolojik ateizmin temel argümanlarını ve bu argümanlara yönelik eleştirileri üç temel soru üzerinden ele almaktadır:

Feuerbach'ın antropolojik ateizmi nasıl tanımlanabilir?

Antropolojik ateizm, dinin insan doğasından kaynaklanan bir proje olduğunu savunarak, Tanrı'nın insan bilincinin bir aynası olduğunu ileri sürer. Çalışmanın ilk bölümü, Feuerbach'ın bu yaklaşımını ve modern düşüncedeki etkilerini detaylandıracaktır.

Henri de Lubac, Feuerbach'ın Tanrı ve insan kavramlarına yönelik eleştirilerine nasıl bir yanıt verir?

Henri de Lubac, Tanrı'nın yalnızca bir yansıma değil, insanın yüceliğinin kaynağı olduğunu savunur. Din, insanın aşkın bir varlık olarak anlamını bulduğu bir bağlam sunar ve bu nedenle antropolojik ateizmin indirgemeci yaklaşımına karşı çıkar. Çalışmanın ikinci bölümü, de Lubac'ın teolojik perspektifini ve antropolojik ateizme yönelik eleştirilerini ele alacaktır.

Ateist düşüncenin insan doğası ve özgürlük anlayışındaki eksiklikleri nelerdir?

Antropolojik ateizmin insanı yalnızca maddi bir varlık olarak tanımladığı ve onun manevi boyutunu göz ardı ettiği eleştirilmektedir. De Lubac, bu eksikliklerin insanın yüceliği ve özgürlüğü açısından nasıl bir sınırlama oluşturduğunu tartışmaktadır.

Tezin Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma, modern ateizmin temel yaklaşımlarından biri olan antropolojik ateizmi ve bu yaklaşımın din, insan ve Tanrı kavramları üzerindeki etkilerini eleştirel bir çerçevede incelemeyi hedeflemektedir. Feuerbach'ın din eleştirisini anlamak, modern ateist düşüncenin kökenlerini ve bu düşüncenin insan özgürlüğü ile anlam arayışındaki etkilerini kavramak açısından önemlidir. Bununla birlikte, Henri de Lubac'ın antropolojik ateizme yönelik eleştirileri, Hristiyan teolojisinin insanın anlam arayışına nasıl bir çözüm sunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tez, giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde, Feuerbach'ın antropolojik ateizm anlayışı detaylandırılırken, ikinci bölümde Henri de Lubac'ın bu anlayışa yönelik eleştirileri ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise, her iki düşünürün insan ve Tanrı kavramına ilişkin katkıları değerlendirilerek modern düşünce için çıkarımlarda bulunulacaktır.

Bu bağlamda çalışma, insanın aşkın boyutu ve anlam arayışı ile din eleştirisi arasında bir denge kurmayı hedefleyen bir çerçeve sunmaktadır. Modern dünyada dinin rolü ve anlamı üzerine yapılan tartışmalara katkı sağlamak, bu çalışmanın temel amaçları arasındadır.

Tezin Kapsam ve Sınırları

Bu tez, Ludwig Feuerbach'ın antropolojik ateizm anlayışını ve Henri de Lubac'ın bu anlayışa yönelik eleştirilerini merkeze alarak, modern ateizm ve Hristiyan teolojisi arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Çalışmada, Feuerbach'ın Tanrı, din ve insan kavramlarına yönelik görüşleri ayrıntılı bir şekilde analiz edilmekte ve bu görüşlerin modern ateizm üzerindeki etkileri incelenmektedir. Henri de Lubac'ın teolojik çerçevede sunduğu eleştiriler ise, ateist düşüncenin eksikliklerini ve dinin insan doğası açısından taşıdığı önemi tartışmaktadır. Çalışma, modern ateizm ve teoloji arasında bir diyalog zemini oluşturmayı amaçlamaktadır.

Tez, spesifik olarak Ludwig Feuerbach'ın antropolojik ateizm anlayışına ve Henri de Lubac'ın bu anlayışa yönelik eleştirilerine odaklanmıştır. Bu bağlamda:

Çalışma, modern ateizm tarihindeki diğer figürlerin (örneğin Nietzsche ve Marx) antropolojik ateizm ile olan ilişkisine yalnızca Feuerbach bağlamında değinmektedir. Henri de Lubac'ın eleştirileri, Hristiyan teolojisi perspektifinden ele alınmakta olup, farklı dini geleneklerin antropolojik ateizme bakışı kapsam dışı bırakılmıştır. Tezde, Feuerbach ve Lubac'ın görüşlerinin tarihsel ve düşünsel bağlamı incelenirken, kapsam daha çok felsefi ve teolojik argümanlarla sınırlı tutulmuştur; sosyolojik veya politik bağlamlar derinlemesine ele alınmamıştır.

Tezin Kaynakları

Bu tezde kullanılan kaynaklar, temel olarak antropolojik ateizm, din eleştirisi ve modern ateizm üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra Ludwig Feuerbach ve Henri de Lubac'ın eserlerini içermektedir. Ayrıca, ilgili felsefi ve teolojik literatür, modern

düşünceyi etkileyen diğer önemli figürlerin görüşleri ile zenginleştirilmiştir.

Birincil Kaynaklar: Çalışmada, Ludwig Feuerbach'ın *Hristiyanlığın Özü (The Essence of Christianity)* ve Henri de Lubac'ın din ve insan doğası üzerine yazdığı temel eserleri, birincil kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu eserler, tezde ele alınan görüşlerin doğrudan analiz edilmesi ve yorumlanması açısından kritik öneme sahiptir.

İkincil Kaynaklar: Feuerbach ve Lubac'ın düşüncelerini daha geniş bir bağlamda değerlendirmek için, modern ateizmin gelişimini ele alan felsefi ve teolojik çalışmalar incelenmiştir. Nietzsche, Marx ve Freud gibi düşünürlerin antropolojik ateizmle ilişkisi de bu bağlamda ele alınmıştır. Ayrıca, antropolojik ve teolojik yaklaşımları ele alan çağdaş literatür de çalışmanın zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

Teolojik ve Felsefi Çerçeve: Henri de Lubac'ın antropolojik ateizme yönelik eleştirilerini anlamak için Katolik teolojisine dair kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle, insanın aşkın boyutu ve özgürlük anlayışını ele alan teolojik tartışmalar, tezde önemli bir yer tutmaktadır.

Modern Ateizmin Eleştirisi: Modern ateizmin tarihsel ve teorik temelleri, Feuerbach'ın fikirleri ışığında değerlendirilmiş ve bu bağlamda, din eleştirisinin insan doğası ve özgürlüğü üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, modern düşüncenin din, insan ve Tanrı kavramları üzerindeki etkilerini daha iyi anlamayı sağlamıştır.

Ek Kaynaklar: Çalışmada, din ve insan doğası üzerine yapılan akademik araştırmaların yanı sıra, ilgili felsefi ve tarihsel metinlerden de yararlanılmıştır. Bu kaynaklar, tezin dayandığı argümanların güçlendirilmesine ve derinleştirilmesine olanak tanımıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
ANTROPOLOJİK ATEİZM VE FEUERBACH'IN FELSEFESİ

1.1. ANTROPOLOJİK ATEİZMİN TANIMI VE GELİŞİMİ

1.1.1. Modern Ateizmin Kaynakları

Modern ateizm, insanın anlam arayışında Tanrı kavramını reddeden ve bu reddediş üzerinden insanın özgürlüğünü ve değerlerini yeniden tanımlayan bir düşünce hareketidir. Bu hareketin kökleri, Nietzsche, Marx ve Feuerbach gibi düşünürlerin geliştirdiği eleştirel fikirlerde bulunur. Nietzsche'nin "Tanrı'nın ölümü," Marx'ın "din halkın afyonudur" açıklaması ve Feuerbach'ın Tanrı'yı insanın yansıması olarak görmesi, modern ateizmin temellerini oluşturur. Bu çalışma, modern ateizmin doğuşunu ve ilerlemesini Nietzsche, Marx ve Feuerbach üzerinden ele alır ve bu üç düşünürün fikirleri arasındaki bağlantıları inceler.

1.1.1.1. Friedrich Nietzsche ve Modern Ateizmin Nihilist Temelleri

Friedrich Nietzsche, modern ateizmin varoluşsal temellerini atan düşünürlerden biridir. Nietzsche'ye göre, Tanrı'nın ölüm ilanı, Batı medeniyetinin temel değerlerini yıkmış ve insanı kendi değerlerini yaratmaya zorlamıştır. Nietzsche, bu süreci şu şekilde ifade eder "Tanrı öldü. Biz onu öldürdük. Artık insan, kendi kaderinin efendisi olmalı ve değerlerini kendisi yaratmalıdır."[1] Nietzsche'ye göre, Tanrı'nın ölümü, geleneksel ahlak ve metafizik sistemlerin çöküşüne yol açmıştır. Bu durum, insanı bir varoluşsal boşlukla karşı karşıya bırakır. Bu boşluğu "üst insan" kavramıyla doldurmayı önerir. Üst insan, Tanrı'ya ihtiyaç duymadan kendi değerlerini yaratan ve yaşamını anlamlandıran özgür bir bireydir. Bu düşünceler, modern ateizmin nihilizme olan yatkınlığını ortaya koyar. Ona göre, Tanrı'nın yokluğu, yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir krizi de beraberinde getirir. Ancak Nietzsche, bu krizi bir fırsat olarak görür; insan, özgürlüğünü yeniden kazanmak ve kendi değerlerini yaratmak için bu krizi aşmalıdır.

[1] Friedrich Nietzsche, **Şen Bilim Ana Metin I**, çev:Hasan İLHAN, İstanbul: Alter Yayıncılık, 2010, s. 25.

1.1.1.2. Karl Marx ve Din Eleştirisi

Karl Marx, modern ateizmin toplumsal boyutunu ele alarak, dinin birey ve toplum üzerindeki etkilerini eleştirmiştir. Marx'a göre, din, toplumsal eşitsizliklerin ve yabancılaşmanın bir sonucudur. Marx, dini "Din, halkın afyonudur; o, ezilen varlığın iç çekişidir, kalpsiz bir dünyanın ruhudur ve zihinsiz bir çağın zihnidir."[2] ifadeleriyle tanımlar. Marx'a göre, din, toplumsal gerçeklikten kaçış ve sınıfsal baskının bir aracı olarak işlev görür. Toplumun daha adil bir yapıya kavuşması, dinin etkisinden kurtulmayı gerektirir. Marx, din eleştirisini, ekonomik ve toplumsal yapının dönüşümünün bir parçası olarak görür. Bu bağlamda, Marx'ın ateizmi, yalnızca bir Tanrı reddi değil, aynı zamanda bir toplumsal eleştiridir. Marx'ın fikirleri, modern ateizmi toplumsal bağlama oturtarak, bireysel varoluşsal sorunları daha geniş bir çerçevede ele almıştır. Ona göre, insanın özgürlüğü, yalnızca Tanrı'dan değil, aynı zamanda sınıfsal baskılardan kurtulmasını gerektirir.

1.1.1.3. Ludwig Feuerbach: İnsan Tanrıyı Nasıl Yaratır?

Ludwig Feuerbach, Nietzsche ve Marx gibi düşünürlerin fikirlerine temel oluşturan bir felsefi sistem geliştirmiştir. Feuerbach'a göre, Tanrı, insan bilincinin bir yansımasıdır. İnsan, kendi yüce niteliklerini (sevgi, bilgelik, adalet gibi) dışsallaştırarak Tanrı figürünü yaratır. Bu süreç, insanın kendi özünden yabancılaşmasına yol açar. Feuerbach, bu durumu açıklarken Tanrı, insanın kendi doğasının dışsallaştırılmış ve idealize edilmiş bir aynasıdır ifadesini kullanır. [3]

Feuerbach'a göre, insan, kendi niteliklerini Tanrı'ya atfederek, bu niteliklerin kendisine ait olduğunu unutur. Bu süreç, insanın kendi değerlerini Tanrı üzerinden tanımlamasına neden olur. Ancak o, bu yabancılaşmanın aşılabileceğini ve insanın kendi özünü tanrılaştırarak özgürlüğünü kazanabileceğini savunur. Bu din eleştirisi, modern ateizmin antropolojik temellerini oluştururken, Marx'ın toplumsal yabancılaşma kavramına ve Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümü fikrine önemli bir zemin sunmuştur.

---

[2] Karl Marx, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, çev. Kenan SOMER, İstanbul: Sol Yayınları, 1997, s. 243.

[3] Ludwig Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, çev. Devrim Bulut, Öteki Yayınları, Ankara, 2004, s. 12.

1.1.1.4. Nietzsche, Marx ve Feuerbach Arasındaki Bağlantılar

Nietzsche, Marx ve Feuerbach, modern ateizmin farklı yönlerini ele almış olsalar da, fikirleri arasında önemli bağlantılar bulunmaktadır. Üç düşünür de, dinin insan üzerindeki etkilerini eleştirmiş ve insanın özgürlüğünü yeniden kazanmasını savunmuştur. Ancak bu özgürlük anlayışları farklıdır. Feuerbach, insanın Tanrı'ya olan bağlılığını eleştirirken, dinin insanın kendi doğasını anlaması için bir araç olabileceğini savunur. Marx, dinin toplumsal bir yapının parçası olduğunu ve sınıfsal eşitsizliklerin bir dışavurumu olarak işlev gördüğünü vurgular. Nietzsche, Tanrı'nın yokluğunu bir özgürlük fırsatı olarak görerek, insanın kendi değerlerini yaratması gerektiğini belirtir.

Bu bağlantılar, modern ateizmin çok yönlü bir düşünce akımı olduğunu ve farklı felsefi perspektiflerden beslendiğini göstermektedir. Şimdi modern ateizmi farklı şekillerde yorumlamış düşünürler arasında Antropolojik Ateizm kavramını ve bu kavramı geliştiren Ludwig Andreas Feuerbach felsefesini biraz daha yakından tanıyalım.

1.1.2. Antropolojik Ateizmin Temel Özellikleri

Antropolojik ateizm, dinin ve Tanrı inancının kökenlerini ve işleyişini insan doğasında, toplumsal yapıda ve kültürel gelişimde arayan bir yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre, Tanrı veya ilahi varlıklar dışsal, nesnel bir gerçeklik değildir; aksine, insanın kendi ihtiyaçları, arzuları, korkuları ve bilinci tarafından yaratılan birer kavramdır. İnsanın öz bilincine dayanan ve Tanrı kavramını insan bilincinin bir izdüşümü olarak ele alan bir düşünce sistemidir. Bu sistem, dinin doğasını, Tanrı'nın kökenini ve insan-Tanrı ilişkisini anlamaya çalışırken, insanın merkeze alındığı bir felsefi bakış açısını savunur. Ludwig Feuerbach'ın geliştirdiği antropolojik ateizm, modern düşüncenin din eleştirisinin temel taşlarından biri olarak görülür. Feuerbach'a göre, Tanrı, insanın yücelttiği niteliklerin bir toplamıdır ve bu süreç, insanın kendi özüne yabancılaşmasına neden olur. Bu bölümde, antropolojik ateizmin temel özellikleri, Feuerbach'ın felsefesi ve farklı düşünürlerin katkıları ışığında incelenecektir.

Antropolojik ateizm, özellikle Ludwig Feuerbach'ın çalışmalarıyla belirginleşen bir düşünce akımıdır. Feuerbach, insanların kendi ideal niteliklerini (sonsuz bilgelik, güç, iyilik vb.) dışsallaştırarak bir Tanrı figürüne atfettiklerini savunur. Yani, insan aslında kendi potansiyelini ve mükemmellik özlemini Tanrı'ya yansıtır ve sonra bu yarattığı Tanrı'ya tapar. Bu nedenle, antropolojik ateizm, Tanrı'yı veya dini inancı reddederken, bu inancın insanlığın kültürel ve psikolojik bir ürünü olduğunu vurgular. Feuerbach bu yaklaşımıyla teolojiyi antropolojiye indirgemiştir. Buna bağlı olarak, dinin de insanın kendi öz niteliklerini yücelterek dışsallaştırması sonucu ortaya çıktığını savunmuştur. Antropolojik ateizm, birtakım kilit prensiplerle tanımlanır. Bunlardan birisi, dinin, insan bilincinin bir ürünü olduğudur. Din, insanın kendi varlığını anlamlandırma çabasıdır. İnsan, anlayamadığı ve kontrol edemediği doğa olaylarına anlam yüklemek için tanrılar yaratmıştır. Mircea Eliade bunu, din bilinmeyene anlam kazandırmanın bir yoludur şeklinde ifade eder. [4] Bir diğer ilke de teolojinin antropolojiye indirgenmesidir. Bu, dinin ve Tanrı kavramının artık aşkın, ilahi bir gerçeklik olarak değil, insan aklının ve deneyimlerinin bir ürünü olarak incelenmesi gerektiği anlamına gelir. Yani, Tanrı'yı anlamak için göklere bakmak yerine, insanın kendisine, psikolojisine, toplumsal yapısına ve tarihine bakmak gerekir. Teolojik sistemler, temelde insanın kendisini anlamlandırma girişimlerinin bir ifadesidir. Bu nedenle, dinin anlaşılması için antropolojik bir perspektif yeterlidir. Yine diğer bir ilke de yaratıcı Tanrı değil insandır inanışı etrafında şekillenir. Antropolojik ateizmin temelini oluşturan bu radikal iddia, dinin ve Tanrı inancının kaynağını tersine çevirir. Geleneksel teolojide Tanrı, insanı yaratan yüce bir varlık olarak kabul edilirken, antropolojik ateizmde bu durum tamamen değişir: Tanrı'yı yaratan aslında insandır. İnsan, yaratıcı güç olarak görülen tanrı kavramını kendisi yaratmıştır. Tanrı, insanın idealize ettiği bir figürdür ve insandan bağımsız bir varlık değildir.[5]

Feuerbach'ın Hıristiyanlığın Özü adlı eserinde, dinin antropolojik özünü anlatırken, dinin gizemi olan insan, kendi varlığını objektifliğe yansıtır ve tekrar kendini, kendisinin bu yansıtılmış resminin objesi haline getirir ifadelerini kullanır.[6]

---

[4] Mircea Eliade, **Dinin Anlamı ve İşlevi**, Çev. Ali Berktay, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1996, s. 88.

[5] Ali Şahin, **Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Modern Ateizme Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2019, s. 68.

[6] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 15.

Bu yaklaşım, dinin insanın kendi doğasına yabancılaşması olarak değerlendirilir. Feuerbach'a göre, insan ulaşmak isteyip de ulaşamadığı nitelikleri hayali bir varlığa atfetmekte ve farkına varmadan bu varlığı tanrı konumuna yükseltmektedir. Yani din, insanın kendisine tapınmasından başka bir şey değildir.[7] Onun bu görüşleri, modern dönemde ateizmin tetikleyicisi olarak görülmüş ve dini konulara hakimiyetinden dolayı bu görüşlerini oldukça sağlam inşa etmiştir. Felsefi düşünmenin uyaranı olan Feuerbach'ı etkileri ve kaynakları açısından incelemek bir gereksinim olmuştur.[8]

Antropolojik ateizmin merkezinde, Tanrı'nın insan bilincinin bir ürünü olduğu görüşü yer alır. Feuerbach'a göre, insan, kendi doğasının en yüce niteliklerini dışsallaştırarak Tanrı figürünü yaratır. Bu nitelikler, insanın kendinde görüp yücelttiği sevgi, adalet ve bilgelik gibi erdemlerden oluşur. Feuerbach, bu süreci tanımlarken, kendisine, Tanrı insanın kendi bilincinden başka bir şey değildir; insan, kendi öz niteliklerini dışsallaştırarak bunları Tanrı olarak adlandırır anlayışı hakim olmuştur. [9] Bu anlayış, dinin kökenini insan psikolojisine ve antropolojisine dayandırır. Feuerbach, Tanrı'nın bir varlık değil, bir yansıma olduğunu savunarak, dini eleştirinin temelini atar.

Antropolojik ateizm, yabancılaşma kavramıyla insanın Tanrı ile olan ilişkisini açıklar. Feuerbach'a göre, insan, kendi niteliklerini Tanrı'ya atfederek bu niteliklerin kendine ait olduğunu unutur ve bu süreçte kendine yabancılaşır. Yabancılaşma, insanın kendi özünü tanrılaştırarak kendi varlığını unuttuğu bir süreçtir, insan, Tanrı'da kendisini bulur, ancak bu süreçte kendini kaybeder." [10] Bu kavram, yalnızca din eleştirisi değil, aynı zamanda insanın kendini anlaması için bir araçtır. Feuerbach, yabancılaşmanın aşılmasıyla insanın özgürlüğünü kazanacağını savunur. Bu bağlamda, din eleştirisi, insanın kendini yeniden keşfetmesi için bir gerekliliktir.

Feuerbach, dini, insan bilincinin bir yanılsaması olarak tanımlar. Ona göre, din, insanın kendi doğasını anlamaya çalıştığı ilk aşamadır. Ancak bu süreç, insanı yanıltır ve onun yüceliğini başka bir varlığa atfetmesine neden olur. Din, insanın kendi öz bilincini yansıtan bir aynadır; ancak bu ayna, insanın gerçek doğasını çarpıtarak

---

[7] Ferhat Akdemir, "Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Teistik Açıdan Değerlendirilmesi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 2003, Cilt: 14, Sayı: 14-15, 341-357, 01.06.2003.

[8] Şahin, **Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Modern Ateizme Etkisi**, s. 69.

[9] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 12.

[10] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 34.

gösterir. [11] Bu anlayışa göre, dinin eleştirisi, insanın kendini anlaması ve özgürleşmesi için kaçınılmazdır. Feuerbach, dini reddetmenin, insanın kendi doğasını kabul etmesi anlamına geldiğini savunur.

Antropolojik ateizm, yalnızca bireysel bir felsefe değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm arayışıdır. Feuerbach'a göre, insan, bireysel varoluşunun ötesine geçerek topluluk içinde anlam kazanır. İnsan, Tanrı'ya yüklediği sevgi ve adalet gibi nitelikleri yeniden kendine mal etmeli ve bunları toplumsal bir düzlemde gerçekleştirmelidir. Gerçek din, insanın insanla olan ilişkisinde sevgi ve adaleti gerçekleştirmesidir. İnsan, insanın tanrısıdır.[12] Bu ifade, antropolojik ateizmin, insanı yalnızca bireysel değil, toplumsal bir varlık olarak ele aldığını gösterir. Bu bağlamda, Feuerbach'ın fikirleri, modern hümanist düşüncenin temel taşlarından biri olarak kabul edilir.

İlerleyen kısımlarda daha geniş ele alacağımız Antropolojik ateizmin temel eleştirilerinden biri, bu yaklaşımın insanın aşkın boyutunu göz ardı etmesidir. Henri de Lubac, antropolojik ateizmin, insanı yalnızca kendi sınırları içinde tanımlayarak onun yüceliğini küçülttüğünü savunur. De Lubac, bu durumu ifade ederken insan, yalnızca Tanrı ile olan ilişkisinde kendini tam anlamıyla gerçekleştirebilir, Tanrı'dan kopan insan, kendi sınırları içinde kaybolur der. [13]

Bu eleştiriler, antropolojik ateizmin, insanı Tanrı'dan bağımsızlaştırma çabalarının, nihai olarak insanı anlam krizine sürükleyebileceğini ortaya koyar. Sonuç olarak Antropolojik ateizm, dinin insanın kendi öz niteliklerinin bir aksi olduğunu savunan bir düşünce akımıdır. Din ve Tanrı kavramlarını insan bilincine dayandırarak, modern düşüncede önemli bir yer edinmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Feuerbach'ın çalışmalarıyla belirginleşmiş ve modern ateizmin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Feuerbach'ın geliştirdiği bu yaklaşım, dinin ve Tanrı'nın insan bilinciyle olan ilişkisini eleştirirken, aynı zamanda insanın kendini anlaması için bir araç sunar. Ancak, Henri de Lubac gibi düşünürler, antropolojik ateizmin insanı aşkın bir varlıktan kopardığını ve bu nedenle eksik bir dünya görüşü sunduğunu savunur. Bu bağlamda,

[11] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 56.
[12] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 89.
[13] Henri de Lubac, **The Drama of Atheist Humanism**, çev. Edith Riley, San Francisco: Ignatius Press, 1995, s. 45.

antropolojik ateizm, insanın anlam arayışında hem bir fırsat hem de bir sınır olarak değerlendirilebilir.

1.1.2. Feuerbach ve Antropolojik Ateizm

Ludwig Feuerbach, dinin insanın kendi öz bilincinin dışavurumu olduğunu savunan ve bu görüşüyle antropolojik ateizmin kurucu figürlerinden biri olarak kabul edilir. Ona göre, Tanrı fikri, insanın kendi varoluşuna dair üstün özelliklerini kurguladığı bir mitolojik aynadır. Bu yansıma, özellikle Hristiyanlıkta, insanı kendi özünden uzaklaştıran bir yabancılaşma sürecini temsil eder.[14] Feuerbach, , dinin aslında insani özleşimleri Tanrı kavramı üzerinden kurguladığını ileri sürmüştür. Feuerbach'a göre, insanlar, kökenlerini anlayamadıkları duyguları, arzuları ve fikirleri dış bir varlığa atfederek Tanrı'yı yaratmışlardır. Oysa bu durumun kökeni insan bilincinin derinliklerinde bulunmaktadır.

Bu çerçevede, Feuerbach'ın din eleştirisi, Hegel'in idealist sisteminden kopuşunu ve materyalist bir perspektife kayışını temsil eder. Dini yabancılaşma olarak tanımlayan Feuerbach, insanın, Tanrı'ya atfettiği yücelik ve erdemi yeniden kendi içinde bulması gerektiğini savunur. Dinin merkezine insanın kendini kavrayışını yerleştirerek, insanın kendi kendini Tanrı'ya yabancılaştırdığı bir sistem öne sürmüştür. Antropolojik ateizm olarak adlandırılan bu görüş, aşağıdaki iki temel varsayıma dayanır. Birincisi Tanrı, insan bilincinin bir projeksiyonudur varsayımıdır. Feuerbach'a göre, dinin özü insanın aslında kendine ait olan nitelikleri yüceltip dış bir varlığa atfetmesidir. İkincisi ise dinin insanı köleleştirmesi varsayımıdır. Din, insanı kendi yaratıcılığından ve özgür iradesinden koparan bir otorite mekanizmasıdır. [15]

Feuerbach'ın antropolojik ateizmi, modern insanın kendini ve dünyayı anlamadaki bireysel sorumluluğunu vurgular. Din eleştirileri, sadece ilahiyat alanında değil, aynı zamanda sanat, felsefe ve siyaset alanlarında da yankı bulmuştur. Onun insan insana Tanrıdır ilkesi, insani dayanışmanın teolojik bir otoriteye ihtiyaç duymadan nasıl var olabileceğine dair bir model önerir. [16] Feuerbach'a göre, insan

[14] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 47.
[15] Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi Cilt I**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2023, s. 315.
[16] Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy**, Lawrence

Tanrı düşüncesi ile kendi özünü, kendi doğasına ait nitelikleri idealize ederek dışsallaştırır. Örneğin; güç, bilgelik ve sonsuzluk gibi arzulanan nitelikler tanrı kavramında toplanır. Ancak bu nitelikler aslında insana aittir ve insanın kendi doğasından kaynaklanır. Dinin gizemi olan insan, kendi varlığını objektifliğe yansıtır ve tekrar kendini, kendisinin bu yansıtılmış resminin objesi haline getirir.[17] İnsan, bu dışsallaştırılmış niteliklerin kendisinden kaynaklandığını unutur ve bu yüce varlığa tapınır. Bu, insanın kendi doğasına yabancılaşmasıdır. İnsan kendi en üstün niteliklerini tanrıya atfederek kendisini tanrıya köle yapar.[18] Bu, oldukça paradoksal bir durumdur. İnsan kendi özündeki potansiyeli ve ideal vasıfları fark etmek yerine, bunları kendisinin dışında bir şeye yükler. Bu yüceltilen Tanrı, daha sonra insana bir otorite figürü olarak geri döner ve onu kendi yarattığı kurallara ve buyruklara uymaya zorlar. Bu süreçte insan, kendi iradesini ve bağımsızlığını Tanrı'nın emrine sunar. Kendi karar alma yetisini, ahlaki değerlerini ve yaşam amacını Tanrı'dan gelen ilahi bir buyruğa bağlar. Böylece, aslında kendi doğasından kaynaklanan güç ve özgürlük potansiyelini Tanrı'ya devrederek, kendisini psikolojik ve entelektüel olarak köleleştirmiş olur. Bu bakış açısına göre, dinin ve Tanrı inancının asıl amacı insanı özgürleştirmek değil, aksine onu kendi yarattığı bir hiyerarşinin altına sokmaktır. İnsan ulaşmak isteyip de ulaşamadığı nitelikleri hayali bir varlığa atfetmektedir ve farkına varmadan bu varlığı tanrı konumuna yükseltmektedir.[19] Dini inançların temeli, insanın kendisine duyduğu hayranlıktır. Bu hayranlık, egonun basit bir yüceltilmesi değil, insanın kendi potansiyeline, yeteneklerine ve ideallerine duyduğu içsel bir takdirdir. Ancak bu takdir, genellikle doğrudan ve açık bir şekilde ifade edilmez; dolaylı olarak bir tanrı figürü aracılığıyla yüceltilir. Feuerbach'a göre, insan aslında kendisine tapmaktadır.[20] Bu durum, dinin bir "insan mühendisliği" ürünü olduğunu ve Tanrı'nın, insanın kendi zihninde yarattığı bir idealize edilmiş benlik olduğunu vurgular. İnsan, kendi yarattığı bu idealleştirilmiş Tanrı'ya taparak, aslında kendi potansiyeline ve doğasına olan derin saygısını ifade etmiş olur. İnsan aslında kendi özünü, kendi mükemmellik özlemini ve kendi ideal benliğini Tanrı'da görür ve ona tapınır.

& Wishart, Londra ,1946, s. 65.

[17] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 23.

[18] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 45.

[19] Şahin, s. 70.

[20] Özkan Cani, "Feuerbach ve Din Eleştirisi," **Felsefe Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 2018, s. 19-34.

1.1.3. Din Ve Tanrı'nın İnsan Bilincindeki Kökenine Dair Feuerbach'ın Görüşleri

Ludwig Feuerbach, 19. yüzyıl felsefi düşüncesinde din eleştirisi ve antropolojik yaklaşımlarıyla dikkat çeken bir figürdür. Onun felsefi projesi, Tanrı'nın insanlar tarafından yaratılmış bir kavram olduğu düşüncesi etrafında şekillenir. Feuerbach'a göre, din ve Tanrı anlayışı insan bilincinin bir projeksiyonudur; insan, kendi özünde bulunmayan nitelikleri Tanrı'ya atfederek kutsal bir varlık yaratır. [21]

Feuerbach'ın din eleştirisinin temelinde, dini insanın kendi özünden kaynaklanan bir ürün olarak ele alması yatar. Feuerbach'a göre, insanlar kendi varlıklarını aşmak ve yüceltmek ihtiyacı hissettikleri için, kusursuz bir varlık fikrini ortaya atarlar. Bu fikir, insanın arzularının ve özlemlerinin ifadesidir. Feuerbach, bu noktada Hegelci idealizmin soyut ve diyalektik sistemine karşı çıkarak, dinin metafizik temellerden ziyade insanın duyusal ve pratik gerçekliği ile açıklanması gerektiğini savunur. [22] Ona göre din, metafizik ve spekülatif temellerden ziyade, insanın duyusal ve pratik gerçekliği ile açıklanmalıdır. Dini anlamak için, insanın somut yaşam deneyimlerine, psikolojik ihtiyaçlarına ve toplumsal koşullarına odaklanmak gerektiğini savunur. Din, insanı yücelten bir mekanizma gibi görünse de, Feuerbach'a göre aslında insanın kendi potansiyelini Tanrı'ya devrederek kendisini yabancılaştırdığı bir süreçtir.

Feuerbach, Hristiyanlığın Özü adlı eserinde, Hristiyanlığın temel doktrinlerini analiz ederek, bu doktrinlerin insan bilincindeki psikolojik ve duygusal kökenlerini ortaya koyar. Ona göre, Tanrı'nın sevgisi, adaleti, bilgelik gibi nitelikleri aslında insanın kendi özlemlerinden kaynaklanır. Tanrı'nın varlığı, insanların bu üstün nitelikleri kendi kusurlu varlıklarından ayırma eyleminden doğar. [23] Feuerbach'ın projeksiyon teorisi, insanın Tanrı'yı yaratma sürecini açıklar. Bu teoriye göre, insan kendi özlemlerini ve ideallerini Tanrı'ya yansıtarak, soyut bir varlık yaratır. Ona göre Tanrı insanın açılan özüdür.[24] Bu ifadede, Tanrı'nın gerçekte var olan bir varlık olmadığı, aksine insanın kendi bilincinin bir ürünü olduğu vurgulanır. Bu bakış açısı,

[21] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 12.
[22] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 14-20.
[23] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 35.
[24] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 30.

Feuerbach'ın, insanı dini inançların merkezine koyduğu bir öznellik anlayışını benimsemesine yol açar. Ona göre, dinin varoluşu insanın özünden kopuk değildir; aksine, din, insanın kendi özüne dönüş yapmasını sağlayacak bir aracıdır. [25]

Feuerbach, Hristiyanlık eleştirisinde, dini insanın köleliği olarak görür. Ona göre, Hristiyanlık insanı kendi düşünsel ve etik potansiyellerinden uzaklaştırarak, bireyi edilgen bir varlık haline getirir. Klasik teolojiyi eleştirerek Tanrı fikrini insanın kendi özlemleri olarak tanımlar. Ona göre, Tanrı'nın sevgisi insanın kendi sevgisidir, Tanrı'nın ilgisi insanın kendi ilgisidir. Bu görüşlerini Hegelci diyalektiği eleştiren bir çerçeveye yerleştirir ve teolojiyi insan bilinciyle sınırlı bir alan olarak değerlendirir. Feuerbach, dinin ahlaki çerçevesini reddetmez; ancak bu ahlakın kaynağını Tanrı'ya atfetmenin yanıltıcı olduğunu savunur. Ahlak teolojiye dayandırıldığında, ilahi otoriteye bağımlı kılındığında, en ahlaksız ve adaletsiz şeyler bile haklı gösterilebilir. Geleneksel dinin etkisine karşı öfkeli olan Feuerbach, Tanrı inanışının insanın kendi benliğine olan tapınmasından başka bir şey olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, insan ahlakının temelinde insanın özüne dönüş yatmalıdır. Dini inanışın temelinde yatan her şeyi Tanrıya dayandırma olgusunu eleştirerek özgürleşmiş bir insan ahlakı önerir. Ancak özellikle Feuerbach'ın Tanrı'yı insana indirgeme çabası, dine ilişkin metafizik gerçekleri yok sayma eleştirilerine yol açmıştır.

Feuerbach bu düşüncelerini etik bir bakış açısıyla birleştirir. Tanrı merkezli bir etik anlayış yerine insan merkezli bir etik felsefesini savunur. Bu perspektifte, insanlar kendi eylemlerinden ve ahlaki kararlarından sorumludur; bu sorumluluğu başka bir varlığa yüklemek, insanı kendi potansiyelinden uzaklaştırır. [26] Bu düşüncelerinin modern felsefeye etkisi büyüktür. Karl Marx, onun projeksiyon teorisini sosyal ve ekonomik analizlerine entegre ederek materyalist bir perspektif geliştirmiştir. [27] Aynı zamanda Sigmund Freud da dinin insan psikolojisindeki yeri konusunda Feuerbach'tan etkilenmiştir. Feuerbach'ın din eleştirisi, söz konusu çağda teoloji ve felsefe arasındaki sınırları yeniden çizmiş ve modern insan anlayışına önemli bir katkı sağlamıştır. Feuerbach dinin ve Tanrı'nın insan bilincindeki kökenini antropolojik temellere dayandırarak, dini metafizik bir olgu olmaktan çıkarmış ve insanın kendi özüyle ilişkili bir proje olarak ele almıştır. Bu yaklaşım, dinin toplumsal ve bireysel

[25] Ludwig Feuerbach, "Religion and Human Nature," Anthropology and Philosophy, 1843.
[26] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 102-105.
[27] Karl Marx, 1997, s. 14-15.

anlamda yeniden sorgulanmasını mümkün kılmıştır.

1.2. FEUERBACH VE "TANRI İNSANLIĞIN YANSIMASIDIR" TEZİ

Feuerbach, din felsefesi alanında yaptığı çalışmalarla, özellikle "Tanrı İnsanlığın Yansımasıdır" teziyle, dinin ve Tanrı kavramının insanın kendi özünün bir aynası olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım, dinin antropolojik bir temele dayandığını ve insanın kendi doğasını Tanrı kavramında somutlaştırdığını öne sürer.

Feuerbach'a göre, Tanrı insanın kendi öz bilincinin dolaylı bir formudur. İnsan, kendi varlığını nesnelleştirir ve bu nesnelleştirilmiş imajı Tanrı olarak kabul eder. Bu süreçte, insanın kendi özellikleri ve idealleri, ibadet edilen bir nesneye, yani Tanrıya aktarılır. Bu bağlamda, din de Tanrı kavramı üzerinden, insanın kendi doğasının dışavurumudur. Feuerbach Tanrı kavramını dinin bir ürünü olarak, yani dinin içindeki merkezi bir figür olarak ele alır. "Din insanın benlik bilgisine dair en eski, dolaylı bir formudur. İnsan kendi varlığını nesnelleşme halinde yansıtır ve sonra tekrar yine kendisini, kendisinin bu şekilde bir özne haline getirilmiş, yansıtılmış imajına bir nesne yapar."[28] Yani özetle, din**,** insanın özelliklerini ibadet edilen bir nesneye (Tanrı'ya) aktaran bir yansıtmayı içerir. Bu anlamda din bir nevi insanın kendisini cisimleştirmesidir.[29] Feuerbach'a göre din, kendi görüşlerimizin ve duygularımızın bize yabancılaştığı, bizden ayrı birer varlık olduğu bir hayaldir.[30] Hatta, Tanrı'nın ister kesinlik ve bilinçlilik arz etsin isterse bilinçsizce olsun insanın ihtiyaçlarıyla ilgili bir istek duygusundan doğduğunu,[31] dolayısıyla ibadetin benimsenen nesnesinin insanlığın kendisi olduğunun keşfedilerek, bu aynanın insanlığa doğru çevrilmesini ve dinin insanlığın dini olması gerektiğini belirtmiştir. Feuerbach için ne Tanrı ne de din bağımsız, dışsal varlıklardır. Her ikisi de tamamen insan merkezli, insanın kendi zihninin ve öz bilincinin ürünleridir. O, bu fikri, yani din fikrinin menşei insandır görüşünü pek çok yerde ifade eder. Bundan dolayı da modern çağda dini insan zihninden çıkan bir yansıma olarak görenlerin en önemlisidir. Feuerbach'ın bu yaklaşımı, dinin insanın kendi doğasını ve arzularını yansıttığı fikrine dayanır. İnsan, ulaşmak isteyip de

[28] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 13, 14, 29, 30, 31.
[29] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 65.
[30] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 227.
[31] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 101.

ulaşamadığı nitelikleri hayali bir varlığa atfeder ve bu varlığı Tanrı konumuna yükseltir. Bu durum, insanın kendisine tapınmasından başka bir şey değildir. [32]

Feuerbach dinin özünün antropolojik olduğunu, yani insan doğasının bir sonucu olduğunu savunur. Ona göre, Tanrı kavramı, insanın kendi öz niteliklerinin yüceltilmiş bir biçimidir. İnsan, kendi mükemmellik arzusunu ve ideallerini Tanrı kavramında somutlaştırır. Tanrının, insanın kendisinden ayırdığı ve yabancılaştığı gerçek sübjektif bir özü olduğunu söyler.[33] Burada kastedilen, insanın kendi düşünceleri, duyguları, idealleri, vicdanı, ahlaki değerleri, aşkınlık arayışı gibi tamamen içsel ve kişisel olan niteliklerdir. Bu nitelikler, aslında insanın "gerçek" özünü oluşturur. İnsan, bilinçli veya bilinçsiz olarak, kendi içindeki bu güçlü ve yüce özellikleri (örneğin sonsuzluk arzusu, mutlak adalet duygusu, sınırsız sevgi kapasitesi) kendi insan doğasının sınırlılıkları içine sığdıramaz veya bu özelliklerin tam olarak kendisinde var olduğuna inanamaz. Bu yüzden, bu özellikleri sanki "kendisinin değilmiş" gibi, dışarıya yansıtır. Bu dışa yansıtma ve ayırma süreciyle birlikte, insan kendi özünden "yabancılaşır". Yani, kendisine ait olan o nitelikleri artık kendi parçası olarak görmez, aksine kendisinden ayrı, bağımsız ve üstün bir varlığa (Tanrı'ya) atfeder. Bu, aslında insanın kendi potansiyelinin ve özünün kontrolünü dışsal bir varlığa devretmesi gibidir. Kendi içindeki mükemmeliyeti, bilgeliği ve gücü dışarıya, Tanrı'ya atfetmekle, insan bu özelliklerin aslında kendi içinde var olabileceği gerçeğine yabancılaşır. Bu yaklaşım, özünde insanın kendi doğasına yabancılaşması olarak görülür. İnsan, kendi niteliklerini hayal dünyasında tasavvur ettiği bir Tanrı figürüne yansıtarak, kendi gerçek doğasından uzaklaşır. Bu durum, insanın kendi öz değerlerini başka bir varlığa atfetmesi ve böylece kendisini ihmal etmesi anlamına gelir.[34]

Feuerbach'ın düşünceleri, Tanrı kavramının ve bu bağlamda dinin insan psikolojisi ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir katkı sağlamıştır. Onun yansıtma teorisi, dinin insanın kendi öz bilincinin bir ürünü olduğunu ve bu nedenle insan doğasının anlaşılmasında önemli bir rol oynadığını gösterir. Bunun sonucu olarak da, dinin ve Tanrı kavramının insanın kendi özünün bir izdüşümü olduğunu savunur. Bu yaklaşım, dinin antropolojik bir temele dayandığını ve insanın

[32] Akdemir, 341-357.
[33] Tamer Yıldırım, , "Ludwig Andreas Feuerbach'ın Yansıtma Din Teorisi ve Eskatoloji Eleştirisi", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2010/I-II yıl: 1 cilt: 1 sayı: 1-2.
[34] Akdemir, 341-357.

kendi doğasını Tanrı kavramında somutlaştırdığını öne sürer. Feuerbach'ın bu düşünceleri, din felsefesi ve antropoloji alanlarında önemli bir etki yaratmış ve sonraki düşünürler için bir temel oluşturmuştur.

1.2.1. Feuerbach'ın Yabancılaşma Kavramı

Feuerbach'ın yabancılaşma kavramı, insanın kendi öz niteliklerini dışsallaştırarak, bu nitelikleri Tanrı kavramında somutlaştırması ve böylece kendi özünden uzaklaşması sürecini açıklamaya odaklanır. Ona göre, insanın kendi en iyi özellikleri ve idealleri, dışsallaştırılarak Tanrı'ya atfedilir. Bu süreç, insanın kendisinden kopmasına ve kendi öz doğasına yabancılaşmasına neden olur. İnsan, yansıttığı bu ideallere tapınarak kendi niteliklerini dışsallaştırır ve kendine yabancılaşır. Feuerbach, bu durumu insanın kendi özünü dışsallaştırması ve bunu kendi dışındaki bir varlık olarak kabul etmesi şeklinde ifade eder.[35] Dinsel yabancılaşma, insanın kendi öz bilincini kaybetmesi ve yabancı bir güce tapınmasıdır. İnsan, kendi yarattığı Tanrı fikrine boyun eğerek, kendi potansiyelini ve değerlerini unutur. Bu bağlamda din, insanın kendisini tanıma ve gerçekleştirme sürecini engelleyen bir yapı olarak değerlendirilir.[36]

Bu yabancılaşmanın temelinde insanın kendi niteliklerini bir başka varlığa yansıtması yatar. İnsanın mükemmeliyet arayışı, bu özelliklerin Tanrı'ya atfedilmesine neden olur. Tanrı, bu yansıtmanın bir ürünü olarak insanın üstün niteliklerini simgeler.[37] Feuerbach, bu durumda Tanrıyı, insanın kendisinden ayırdığı ve yabancılaştırdığı bir öz şeklinde tanımlar. Bu bağlamda, yabancılaşma insanın kendi doğasını anlamasına engel olur ve bireyin kendi değerlerini fark etmesini zorlaştırır. İnsan, bu süreçte kendi özünden uzaklaşır ve kendi doğasını tanımak yerine dışsal bir güce bağlılık gösterir.[38]

Feuerbach, insanın yabancılaşmadan kurtulabilmesi için dinin eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre insan ancak kendi özünü tanıyarak, Tanrı'nın kendi niteliklerinin bir yansıması olduğunu fark ettiğinde, bu yabancılaşmayı aşabilir. Tanrı'ya atfedilen sevgi, bilgelik ve adalet gibi değerler, aslında

---

[35] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 13.
[36] Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, Ankara, 2002, s. 284.
[37] Norman Solomon, **Religion and Human Nature**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 45.
[38] Özkan Can, "Feuerbach ve Yabancılaşma Kavramı," **Felsefe ve Toplum Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2014, s. 78.

insan doğasının bir parçasıdır. İnsan, kendi özünü tanıyarak bu değerlere sahip çıkmalıdır.[39] Feuerbach, Tanrı merkezli bir dünya görüşünden insan merkezli bir anlayışa geçişi savunur. Bu, insanın kendi değerlerini Tanrı'ya değil, kendisine ve topluma atfetmesiyle mümkün olabilir. Din, insanın kendisini tanımasına ve değerlerini anlamasına yönelik bir araç olarak görülmelidir, ancak bu araç nihai hedef olmamalıdır.[40] Ona göre, yabancılaşmayı aşmak yalnızca bireysel bir çaba değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm gerektirir. İnsanlar, ortak değerlerini bir "öteki" varlığa atfetmek yerine, bu değerleri kendi toplumsal yaşamlarında gerçekleştirmelidirler.[41]

Feuerbach'ın yabancılaşma anlayışı, Karl Marx ve Friedrich Engels gibi düşünürleri derinden etkilemiştir. Marx, Feuerbach'ın yabancılaşma kavramını din eleştirisinin ötesine taşıyarak ekonomik ve toplumsal bağlamda değerlendirmiştir. Marx'a göre kapitalist üretim ilişkileri, işçiyi emeğinden, ürününden ve kendisinden yabancılaştırır.[42] Feuerbach'ın yabancılaşma teorisi ayrıca Nietzsche ve Freud gibi düşünürler üzerinde de önemli bir etki bırakmıştır. Nietzsche, dinin insanı zayıflattığını savunurken; Freud, dinsel duyguların insan bilinçaltında bastırılmış arzuların dışavurumu olduğunu ileri sürmüştür. Bu kavram, Marx tarafından genişletilirken aynı zamanda ekonomik bağlamda yeniden yorumlanmıştır. Marx, yabancılaşmayı yalnızca dini bir fenomen olarak değil, kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak görmüştür. İşçinin emeğiyle ürettiği ürünlere yabancılaşması, bu ürünlerin piyasada meta haline dönüşmesi ve emeğin insanın kendisine karşı bir güç olarak dönmesi, Marx'ın Feuerbach'tan etkilenerek geliştirdiği yabancılaşma anlayışıdır.[43]

Feuerbach'ın yabancılaşma kavramı, modern felsefede insanın öz bilinci ve toplumsal ilişkileri açısından önemli bir yer tutar. Bu kavram, dinin yalnızca insanın kendisine yabancılaşması değil, aynı zamanda bireyin potansiyelini gerçekleştirebilmesi için aşması gereken bir engel olduğunu vurgular. Feuerbach, bu yabancılaşmayı aşmanın temelinde insanın kendi özünü tanımasının ve kendi niteliklerini yüceltmesinin yattığını savunur. Onun bu görüşleri, hem dini eleştirilerde hem de sosyal teorilerde geniş yankı

[39] Can, 2014, s. 78.
[40] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 28.
[41] Karl Marx, **Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**, çev. Murat Belge, (İstanbul: Sol Yayınları, 1976), s. 97.
[42] Karl Marx, 1976, s. 97.
[43] Sigmund Freud, **Bir Yanılsamanın Geleceği,** çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları, 2022, s. 23.

uyandırmıştır.

1.2.2. Tanrı'nın, İnsanın Yüce Niteliklerinin Bir Projeksiyonu Olarak Ele Alınması

Feuerbach, dinin doğasına dair geliştirdiği teorilerle modern din eleştirisinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Feuerbach'a göre Tanrı, insanın kendi yüce niteliklerini, arzularını ve ideallerini dışsallaştırarak bu nitelikleri aşkın bir varlıkta somutlaştırdığı bir projeksiyondur. Tıpkı bir aynaya baktığımızda kendi görüntümüzü görmemiz gibi, insan da kendi ruhsal ve ahlaki mükemmelliklerini bir "ayna" olan Tanrı'ya yansıtır. İnsanın sahip olduğu ve arzuladığı sevgi, adalet, bilgelik ve güç gibi özellikler, Tanrı'ya atfedilen temel nitelikler haline gelir. Örneğin, insan sınırsız bir sevgi arar ve bu arzuyu Tanrı'nın sonsuz sevgi sahibi olduğu düşüncesine dönüştürür. Kendi içinde hissettiği adalet duygusunu mutlaklaştırmak için Tanrı'yı "en adil" varlık olarak tanımlar. Bilgi ve güce olan özlemini ise Tanrı'nın "her şeyi bilen" ve "her şeye kadir" olduğu inancına yansıtır. Bu görüş, Tanrı kavramının antropolojik kökenine dair radikal bir sorgulama sunar.

Feuerbach'a göre, Tanrı'nın varlığına dair insanın inancı, bireyin kendi öz niteliklerini aşkın bir varlıkta yansıtmasıyla oluşur. İnsanın en üstün özellikleri – sevgi, adalet, bilgelik ve güç – Tanrı'ya atfedilir. İnsan, kendi öz niteliklerini dışsallaştırır ve bu nitelikleri Tanrı figürüne yansıtır.[44] Bu süreç, insanın kendi içsel zenginliğini ve potansiyelini dışsallaştırması demektir. Yani, insan kendi içindeki bu değerli hazineleri fark etmez, aksine onları kendisinden ayrı, bağımsız ve kendisinden çok daha üstün bir varlığa, yani Tanrı figürüne aktarır. Bu dışsallaştırma süreci, insanın kendi özünden kopuşunu ifade eder. İnsan, Tanrı'ya atfettiği niteliklerin aslında kendisine ait olduğunu fark etmez ve bu değerleri kendi dışında bir varlık olarak görür. Bu durum, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde de insanın kendisine yabancılaşmasına yol açar.[45]

Feuerbach, Tanrı kavramını ele alırken antropolojik ve psikolojik bir çerçeve çizer. Ona göre, Tanrı'ya atfedilen her nitelik, aslında insanın kendisine dair bir idealin ifadesidir. Örneğin, Tanrı'nın her şeyi bilen bir varlık olarak düşünülmesi, insanın sınırlı

[44] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 13.
[45] Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 284.

bilgi kapasitesine duyduğu hayranlıktan kaynaklanır. Benzer şekilde, Tanrı'nın her şeyi kapsayan bir sevgiye sahip olduğu fikri, insanın koşulsuz sevgiye olan özlemini yansıtır. Feuerbach, dinin özünde bir insan yaratısı olduğunu savunur. Bu savını, Tanrı, insanın idealize edilmiş kendisidir diyerek açıklar. [46]

Feuerbach'a göre, Tanrı kavramı yalnızca insanın yüce niteliklerini değil, aynı zamanda insana dair bir toplumsal düzen arzusunu da temsil eder. İnsan, kendi sınırlarını aşmak için Tanrı kavramına ihtiyaç duyar. Bu bağlamda, din, insanın kendisini anlamasına ve varoluşsal kaygılarını gidermesine yardımcı olan bir araçtır. Ancak Feuerbach, bu aracın nihai hedef olmadığını vurgular; insan, kendi niteliklerini ve potansiyelini tanıdığında, Tanrı'ya olan ihtiyacını aşabilir. Bu potansiyelle beraber her anlamda kendi kendine yetebilir olmanın yolculuğuna çıkarır.

Feuerbach'ın projeksiyon teorisi, yalnızca dinin doğasını anlamaya değil, aynı zamanda bireyin kendilik bilincini geliştirmeye yönelik bir çağrı içerir. Feuerbach'a göre, insanın kendisine dair farkındalığı arttıkça, Tanrı'ya olan bağımlılığı azalacaktır. Bu görüş, Karl Marx, Friedrich Nietzsche ve Sigmund Freud gibi düşünürleri derinden etkilemiştir. Feuerbach, bu yorumlamalarıyla dinin antropolojik kökenine ışık tutmuştur. Bu yaklaşım, insanın kendi doğasına dair daha derin bir farkındalık geliştirmesi gerektiğini vurgular. Feuerbach'a göre, Tanrı, insanın kendisine dair bir aynadır ve bu aynayı doğru bir şekilde anlamak, insanın kendi özünü tanımasına katkı sağlayacaktır.

1.2.3. Din Eleştirisinin İnsanın Özgürlüğü İçin Önemi

Feuerbach, din eleştirisi üzerine geliştirdiği felsefi görüşleriyle insanın özgürlüğü konusuna önemli bir katkı sağlamıştır. Feuerbach'a göre din, insanın kendi öz doğasına yabancılaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, dinin eleştirel bir şekilde analiz edilmesi, insanın kendi doğasını yeniden tanıması ve özgürlüğünü kazanması açısından bir zorunluluktur. Feuerbach, insanın özgürlüğünü yalnızca dinsel dogmalardan kurtulmakla değil, aynı zamanda kendi potansiyelini gerçekleştirebilmesiyle ilişkilendirir. Ona göre Tanrı, insanın kendi yüce niteliklerini dışsallaştırarak yansıttığı bir varlıktır. Bu süreçte insan, kendi niteliklerini bir başka

[46] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 28.

varlığa atfederek, bu varlığı aşkın ve üstün bir güç olarak kabul eder. Feuerbach'a göre, bu durum, insanın kendi doğasını tanımasını ve potansiyelini gerçekleştirmesini engeller.[47] Din eleştirisi, bu bağlamda, insanın kendi doğasını yeniden kazanmasının bir yolu olarak görülür.

Feuerbach, dinin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de bir yabancılaşma yarattığını vurgular. İnsanlar, Tanrı'ya tapınarak kendi yaratıcı güçlerinden vazgeçerler. Bu süreçte, dinin otoritesi insanın özgürlüğünü kısıtlayan bir mekanizma haline gelir.[48] Feuerbach, bu durumu şu sözleriyle ifade eder: "Tanrı'nın yüceliği, insanın alçakgönüllülüğüyle aynı oranda artar." [49] Buradaki alçakgönüllülük, modern anlamdaki tevazu veya erdemden ziyade, insanın kendi değerini küçümsemesi, kendi yeteneklerini ve içsel gücünü inkar etmesi anlamında kullanılır. İnsan, kendi içindeki o yüce nitelikleri dışsal bir varlığa (Tanrı'ya) atfettiğinde, bu özelliklerin aslında kendisine ait olduğunu unutur. Kendi yaratıcılığını, potansiyelini ve gücünü reddederek, kendisini "günahkar", "zayıf", "aciz" ve "eksik" bir varlık olarak görür. İşte bu noktada yabancılaşma devreye girer; insan kendi gücünü Tanrı'ya aktarır, bu aktarımla birlikte kendisini güçsüzleştirir ve küçültür, kendi içsel zenginliğini Tanrı'da görüp, kendi fakirliğine inanır. Bu ifade, orantılı bir ilişkiyi vurgular. İnsan ne kadar çok kendini küçümser, alçakgönüllü hisseder ve kendi gücünden feragat ederse, Tanrı'ya atfettiği yücelik de o kadar artar. Çünkü insan kendi potansiyelini ne kadar dışarıya yansıtır ve ona yabancılaşırsa, dışsallaştırdığı o Tanrı figürü de o kadar yüce ve erişilmez görünür. İnsan kendi ışığını ne kadar söndürürse, dışarıdaki hayali ışık o kadar parlaklaşır. Tersine, insan kendi değerinin, potansiyelinin ve özündeki yüce niteliklerin farkına vardıkça, Tanrı'ya duyulan bağımlılık ve Tanrı'nın yüceliği de azalmaya başlar. Çünkü insan kendi içinde ilahi olanı keşfettikçe, ona dışarıdan tapınma ihtiyacı ortadan kalkar.

Feuerbach, din eleştirisinin insan özgürlüğü üzerindeki etkisini zihinsel, varoluşsal ve toplumsal özgürlük olmak üzere üç temel boyutta ele alır. Feuerbach'a göre, din eleştirisi, insanın düşünce ve akıl yürütme süreçlerini özgürleştirir. Dinsel dogmalar, bireyin eleştirel düşünme yetisini köreltir ve sorgulamayı yasaklar. din, insanın rasyonel düşünme yeteneğini ve eleştirel sorgulamasını kısıtlayan bir zincirdir.

[47] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 14.
[48] Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 285.
[49] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 30.

İnsan, Tanrı'yı kendi zihninin bir yansıması olarak yaratmış olmasına rağmen, bu yansıttığı imgeye sorgusuz sualsiz inanarak kendi akılcılığını askıya alır. İlahi buyruklar, insanın kendi düşüncelerini özgürce üretmesini ve dünyanın gerçekliğini olduğu gibi algılamasını engeller. Feuerbach, bu durumun üstesinden gelmek için insanın kendi aklına güvenmesini ve dini açıklamaların yerine bilimsel ve felsefi yaklaşımları benimsemesini savunur. Din eleştirisi sayesinde insan, dünyayı ve kendini dini mitler aracılığıyla değil, kendi zihniyle ve mantığıyla anlamaya başlar. Bu, ona kendi düşüncelerinin efendisi olma özgürlüğünü kazandırır. Zihinsel özgürlük, insanın gerçekliği kendi bilinciyle inşa etmesi ve dogmalardan kurtulması anlamına gelir. Din eleştirisi, bireyin kendi aklını kullanarak gerçekliği anlamasını sağlar.[50] Feuerbach, bu bağlamda, dinin eleştirel bir şekilde analiz edilmesini insanın entelektüel özgürlüğü için vazgeçilmez bir adım olarak görür.

Din, insanın kendisini tanımasını ve gerçekleştirmesini engelleyen bir yapıdır. Bu bağlamda varoluşsal özgürlük, Feuerbach'ın yabancılaşma kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Din, insanın kendi potansiyelini ve değerini Tanrı'ya atfederek kendisine yabancılaşmasına neden olur. İnsan kendi içindeki sevgi, bilgelik, güç gibi yüce nitelikleri dışsal bir varlığa transfer ettiğinde, kendi özünden kopar ve kendini zayıf, aciz bir varlık olarak algılar. Bu durum, insanın kendi varoluşunu tam anlamıyla yaşamasını ve potansiyelini gerçekleştirmesini engeller. Feuerbach, din eleştirisiyle insanın kendi özüne dönmesini hedefler. İnsan, Tanrı'ya atfettiği tüm o mükemmel özelliklerin aslında kendisine ait olduğunu fark ettiğinde, kendi varoluşsal değerini yeniden keşfeder. Bu keşif, ona kendi kaderini kendi ellerine alma, kendi yaşamının sorumluluğunu üstlenme ve kendi öz benliğini serbestçe ifade etme özgürlüğünü verir. Varoluşsal özgürlük, insanın Tanrı'nın gölgesinden çıkarak kendi varoluşunun merkezine yerleşmesi ve kendi potansiyelini korkusuzca gerçekleştirmesidir. Feuerbach'a göre, Tanrı'ya atfedilen nitelikler aslında insana aittir ve insan, bu nitelikleri yeniden sahiplenerek kendi doğasına dönmelidir.[51] Bu süreç, bireyin kendi varoluşsal özgürlüğünü kazanması anlamına gelir. Feuerbach, "Tanrı, insanın kendisidir; kendi özünün aşkın bir tasarımıdır," diyerek, insanın özgürlüğe giden yolunun kendisini tanımaktan geçtiğini savunur.[52]

[50] Özkan Can, "Feuerbach ve Din Eleştirisi," **Felsefe ve Toplum Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2015, s. 45.
[51] Norman Solomon, Religion and Human Nature, s. 47.
[52] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 32.

Feuerbach, dinin toplumsal yapıdaki baskıcı işlevine dikkat çeker. Ona göre din, genellikle eşitsizlikleri, hiyerarşileri ve baskıyı meşrulaştıran bir araç olarak işlev görebilir. İlahi otoriteye dayandırılan toplumsal düzenlemeler, insanların birbirleri üzerindeki tahakkümünü güçlendirebilir ve toplumsal dönüşümü engelleyebilir. Feuerbach, gerçek bir toplumsal özgürlüğün, dinin yarattığı hiyerarşilerin ve ayrımların ortadan kalkmasıyla mümkün olacağını savunur. Eğer Tanrı, insanın bir yansımasıysa ve gerçek tapınma insanlığın kendisine yönelmeliyse, bu durum tüm insanlar arasında eşitliği ve kardeşliği vurgular. Dini dogmalardan ve kurumlardan kurtulan toplum, kendi ahlaki ve etik değerlerini insanlık sevgisi (aşk) temelinde yeniden inşa edebilir. Bu, insanların birbirlerini ilahi bir gücün emriyle değil, doğal bir empati ve karşılıklı tanıma ile seveceği ve saygı duyacağı bir toplum hayalini içerir. Toplumsal özgürlük, dinin yarattığı ayrımcılığın yerine insani dayanışmanın ve eşitliğin gelmesi anlamına gelir. Dinsel otoriteler, bireyin ve toplumun özgürlüklerini kısıtlayarak, statükonun korunmasına hizmet eder. Din eleştirisi, yalnızca bireyin değil, aynı zamanda toplumun da özgürleşmesini sağlar.[53] Feuerbach, bu bağlamda, din eleştirisini toplumsal bir dönüşümün başlangıcı olarak görür. Feuerbach'a göre, insan özgürlüğe ulaşabilmek için, din eleştirisi yoluyla kendi doğasının farkına varır ve Tanrı'ya atfettiği niteliklerin aslında kendisine ait olduğunu anlar. Bu farkındalık, insanın kendi potansiyelini gerçekleştirmesinin önünü açar.[54] Din eleştirisi, bireyin düşünce ve davranışlarını sınırlayan dinsel dogmalardan kurtulmasını sağlar. Bu, bireyin kendi kararlarını alabilmesi ve kendi değerlerini yaratabilmesi anlamına gelir.[55] Din eleştirisi, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde de bir özgürleşmeyi hedefler. Dinsel otoritelerin etkisinden kurtulan bir toplum, daha adil ve özgür bir yapıya kavuşabilir.[56]

Feuerbach'ın din eleştirisi, Karl Marx ve Friedrich Engels gibi düşünürler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Marx, Feuerbach'ın din eleştirisini genişleterek, dinin ekonomik ve toplumsal bağlamdaki işlevini analiz etmiş ve özgürlük mücadelesini ekonomik yapılar üzerinden ele almıştır.[57] Freud ise dinin insan bilinçaltındaki arzuların bir izdüşümü olduğunu savunarak, bireysel özgürlüğün

[53] Karl Marx,1997, s. 99.
[54] Sigmund Freud, Bir Yanılsamanın Geleceği, s. 25.
[55] Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 287.
[56] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 20.
[57] Karl Marx, **Din Üzerine**, çev. Cemal Süreya, İstanbul: Payel Yayınları, 1995, s. 35.

psikolojik boyutunu vurgulamıştır.[58]

Özetle, Feuerbach için din eleştirisi sadece entelektüel bir egzersiz değil, aynı zamanda insanın zihinsel olarak aydınlanmasını, varoluşsal olarak kendini gerçekleştirmesini ve toplumsal olarak daha adil, eşitlikçi bir dünya inşa etmesini sağlayacak bir özgürleşme projesidir. Feuerbach'ın düşünceleri, yalnızca dini eleştiren bir bakış açısı sunmakla kalmamış, aynı zamanda insan özgürlüğünü merkeze alan bir felsefi çerçeve geliştirmiştir. Bu çerçeve, modern özgürlük mücadelelerinde önemli bir referans noktası olmuştur.

1.3. FEUERBACH'IN ATEİST HÜMANİZME KATKILARI

Feuerbach, modern ateist hümanizmin temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Feuerbach'ın felsefesi, insanı merkeze alan bir yaklaşımı temsil eder ve dinin eleştirisini insanın özgürlüğünü, değerlerini ve potansiyelini vurgulayan bir perspektifle birleştirir. Onun görüşleri, ateist hümanizmin hem teorik temellerini hem de pratik hedeflerini şekillendirmiştir. Feuerbach, din eleştirisiyle birlikte insanın kendi özünü ve değerlerini yeniden keşfetmesini savunur. Ona göre, Tanrı kavramı, insanın kendi yüce niteliklerini yansıttığı bir projeksiyondur. Bu projeksiyon, insanın kendi doğasından uzaklaşmasına ve özüne yabancılaşmasına neden olur.

Bu bağlamda, Feuerbach, Tanrı merkezli bir dünya görüşünden insan merkezli bir anlayışa geçişi önerir. İnsan, dinin kısıtlayıcı etkilerinden kurtularak kendi değerlerini yaratabilir ve kendi potansiyelini gerçekleştirebilir. Bu yaklaşım, ateist hümanizmin temel bir özelliği olan insanın kendi özgürlüğünü ve değerlerini yaratma kapasitesine vurgu yapar.[59]

Feuerbach, insanın kendine atfettiği değerlerin Tanrı'ya yansıtılmasıyla bu değerlerin insan yaşamında zayıfladığını savunur. Ateist hümanizm, bu değerlerin Tanrı'dan geri alınarak insana atfedilmesi gerektiğini vurgular. Feuerbach, sevgi, bilgelik, adalet ve yaratıcı güç gibi niteliklerin aslında insan doğasına ait olduğunu ve bu değerlerin insanda somutlaşması gerektiğini belirtir. Ona göre, sevgi, insanın en yüce değeri ve insan ilişkilerinin temel taşıdır. Sevgi, ateist hümanizmde bireylerin birbirine

[58] Sigmund Freud, Bir Yanılsamanın Geleceği, s. 27.
[59] Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 289.

karşı duyduğu sorumluluk ve bağlılık hissinin temeli olarak öne çıkar.[60]

Feuerbach, ateist hümanizmi insanın entelektüel ve varoluşsal özgürlüğü ile ilişkilendirir. Ona göre, insan, dinin sınırlamalarından kurtularak kendi özgürlüğünü kazanabilir. Din eleştirisi, bu özgürlük mücadelesinin ilk adımıdır. Feuerbach, dinin bireyi yalnızca zihinsel olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki olarak da kısıtladığını savunur. Ateist hümanizm, insanın kendi kararlarını alma ve kendi yaşamını yönlendirme kapasitesine olan inanç üzerine inşa edilir.

Feuerbach'ın ateist hümanizme yaptığı katkılar, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de önemlidir. Onun düşünceleri, dinin insan üzerindeki otoritesine karşı bir meydan okuma olarak görülür ve insanın kendi potansiyelini gerçekleştirme yolunda bir rehber sunar. Feuerbach'ın insan kendini Tanrı'dan kurtardığında, yalnızca kendisini bulmaz, aynı zamanda özgürlüğünü ve yaratıcılığını da kazanır ifadesi onun ateist hümanizme katkısının özeti niteliğindedir. İnsan kendini Tanrı'dan kurtardığında, yalnızca kendisini bulmaz, aynı zamanda özgürlüğünü ve yaratıcılığını da kazanır."[61]

1.3.1. İnsan Merkezli Bir Etik ve Ahlak Anlayışı

Feuerbach, insan merkezli bir dünya görüşüyle, ahlak ve etik kavramlarına ilişkin köklü bir yeniden değerlendirme sunar. Onun antropolojik ateizmi, ahlakın insan doğasına dayalı bir temele oturması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, ahlakı aşkın bir varlığa ya da ilahi bir otoriteye dayandırmak yerine, insanın içsel doğasına ve toplumsal ihtiyaçlarına dayandırır. Ona göre, dinin insan yaşamındaki en büyük etkilerinden biri, ahlakın temellerini ilahi bir otoriteye bağlamasıdır. Ancak o, ahlakın kaynağının Tanrı değil, insanın kendisi olduğunu ileri sürer. Feuerbach, Tanrı'ya atfedilen sevgi, adalet ve iyilik gibi erdemlerin aslında insan doğasına ait olduğunu belirtir. Bu açıdan bakıldığında, ahlak, insanın kendi doğasından türeyen bir olgudur.[62]

Antropolojik ateizm, insanın kendi özünü ve doğasını yeniden keşfetmesini amaçlar. Feuerbach, insanın yalnızca fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda sevgi, empati ve rasyonel düşünme kapasitesine sahip bir varlık olduğunu vurgular. Bu

[60] Can, 2014, s. 80.
[61] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 20.
[62] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 17.

nitelikler, ahlaki kararların temeli olarak görülmelidir.[63] Bu insan merkezli etik anlayışıyla, ahlakın insana özgü bir fenomen olduğunu savunur. Ona göre, ahlaki değerler, insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde ortaya çıkar. Ahlakın temel kaynağı, insanın toplumsal doğasıdır. Bu bağlamda, sevgi ve empati, insan merkezli etiğin temelini oluşturur. Feuerbach, sevginin, insanın en yüce özelliği olması ve buradan hareketle ahlakın gerçek temelinin de sevgi olması üzerinden, ahlakın kaynağı olarak insan doğasına vurgu yapar. Bu yaklaşım, ahlakın evrensel bir ilahi yasadan türemesi gerektiği fikrine karşı bir duruş sergiler. Ahlak, insanın yaşam koşullarına, bireysel ihtiyaçlarına ve toplumsal bağlarına dayanmalıdır. İnsan merkezli etik, bireylerin kendi içsel niteliklerini ve toplumsal sorumluluklarını anlamalarına dayanır.[64]

Feuerbach, ahlakın yalnızca bireysel bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir gerçeklik olduğunu savunur. Ona göre, bireyler arasındaki sevgi, saygı ve dayanışma, ahlaki bir toplumun temelini oluşturur. Din, bu tür bir toplumsal dayanışmayı sağlamak için bir araç olarak kullanılabilir; ancak bu, bireylerin gerçek potansiyellerini ve doğalarını görmezden gelen bir yabancılaşma yaratır. Feuerbach, "İnsan, diğer insanlarla olan ilişkilerinde ahlakın gerçek anlamını bulur" diyerek, ahlakın toplumsal boyutunu vurgular.[65] Buradan hareketle, Feuerbach, bireylerin kendi ahlaki değerlerini yaratma sorumluluğunu kabul etmelerini ve bunu toplumsal bağlamda gerçekleştirmelerini teşvik eder. Bu, ahlaki kararların bireysel özgürlük ve toplumsal sorumluluk temelinde alınmasını sağlar. Feuerbach'ın antropolojik ateizmi, ahlakın kaynağını insanın doğasında ve toplumsal ilişkilerinde arar. Bu yaklaşım, ahlakın ilahi bir temele dayandırılması gerektiği fikrine meydan okuyarak, insanın kendi potansiyelini ve sorumluluğunu merkeze alır. Feuerbach, bu yaklaşımıyla, insanın özgürlüğünü ve toplumsal sorumluluğunu birleştirerek, insan merkezli bir etik anlayışıyla, sevgi, empati ve dayanışma gibi değerlerin ahlakın temelini oluşturduğunu savunur.

[63] Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 290.
[64] Can, 2015, s. 65.
[65] Norman Solomon, Religion and Human Nature, s. 50.

1.3.2. Modern Ateist Düşüncenin Temel Taşlarından Biri Olarak Feuerbach

Ludwig Feuerbach 19.yüzyılda modern ateist düşüncenin öncülerinden biri olarak, din eleştirisi ve insan merkezli bir dünya görüşüyle felsefe tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Feuerbach'ın felsefesinin temelinde antropolojik indirgemecilik yatar. Ona göre Tanrı, insanın kendisine atfettiği mükemmel niteliklerin dışa yansıması, insanın kendisini yabancılaştırdığı bir varlıktır. Bu bakış açısı, modern ateist düşüncenin gelişiminde kritik bir dönüm noktasıdır. Ona göre, insanlar Tanrı'ya atfettikleri sevgi, bilgelik ve güç gibi niteliklerle aslında kendi doğalarını dışsallaştırır. Bu durum, insanın kendi özünden yabancılaşmasına yol açar. Feuerbach, bu yabancılaşmayı aşmanın, Tanrı'ya atfedilen niteliklerin insana geri kazandırılmasıyla mümkün olacağını savunmuştur. Onun bu düşünceleri, modern ateist hümanizmin temellerini atmıştır. O, ahlak ve etik gibi kavramların ilahi bir otoriteden değil, insanın kendi doğasından türediğini savunur. Ona göre, insanın kendi potansiyelini gerçekleştirmesi ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi için, dinin otoritesinden kurtulması gerekir. Feuerbach'ın insan merkezli yaklaşımı, ahlakın kaynağını insanın sevgi, empati ve toplumsal bağlarında bulur.

Feuerbach, bireysel bir düşünür olarak, toplumsal devrimlerin ötesinde bir yol izledi ve felsefesinin sınırlarını çizdi. Ancak, onun fikirleri Marx ve Engels gibi düşünürlerin devrimci teorilerinde bir temel teşkil etti. Feuerbach, insanı Tanrı'nın yüceltilmesi sürecinden kurtararak, insanın kendi doğasını ve potansiyelini anlamasına kapı araladı. Sonuç olarak, Feuerbach, modern ateist hümanizmin doğuşunda kritik bir figür olarak yer almıştır. Onun "insan, Tanrı'nın yerine geçmelidir" düşüncesi, Marx'ın devrimci ideolojisiyle birleşmiş ve genişlemiştir. Feuerbach, birey ve topluluk arasındaki bağlantıyı yeniden kurarak, insanı kendi potansiyeline yönlendirmiştir. Modern ateist düşüncenin temel taşlarından biri olarak, dinin insan üzerindeki etkilerini sorgulamış ve insanın kendi doğasını merkeze alan bir dünya görüşü geliştirmiştir. Onun düşünceleri, bireyin özgürlüğünü, ahlaki sorumluluğunu ve toplumsal potansiyelini anlamaya yönelik bir çağrıdır. Feuerbach, modern ateist düşüncenin gelişiminde bir köşe taşı olarak, din eleştirisi ve insan merkezli

yaklaşımıyla felsefede kalıcı bir etki bırakmıştır.[66]

1.3.3. Marx ve Nietzsche üzerindeki etkileri

Feuerbach, din eleştirisi ve antropolojik ateizm anlayışıyla, Karl Marx ve Friedrich Nietzsche gibi düşünürlerin fikir dünyasında derin izler bırakmıştır. Feuerbach'ın insan merkezli yaklaşımı, Tanrı kavramını insan doğasının bir yansıması olarak yorumlaması ve yabancılaşma teorisi, Marx ve Nietzsche'nin din, toplum ve insan doğasına ilişkin eleştirilerinde önemli bir temel oluşturmuştur.

Feuerbach'ın antropolojik ateizmi, Karl Marx'ın din ve yabancılaşma kavramlarına yaklaşımını derinden etkilemiştir. Feuerbach, Tanrı'yı insanın kendi öz niteliklerini dışsallaştırdığı bir ayna olarak tanımlarken, Marx bu dışsallaştırma sürecini ekonomik ve toplumsal bağlamda genişletmiştir. Marx, Feuerbach'ın şu temel fikrinden yola çıkar: "İnsan, kendisine ait olan nitelikleri Tanrı'ya atfeder ve böylece kendisine yabancılaşır."[67] Feuerbach'ın dinin insanı nasıl kendi doğasından kopardığına dair görüşü, Marx'ın ekonomik sistemdeki yabancılaşma eleştirisinin temel taşlarından birini oluşturur. Marx, bu bağlamda, insanın emeğinin ürünlerine yabancılaşmasını ve bu ürünlerin insanın kontrolünden çıkıp karşısına yabancı bir güç olarak dikilmesini ele alır. Marx, Feuerbach'ın din eleştirisini, din, insanların gerçek sorunlarının bir yansımasıdır; ancak bu sorunların kökeni ekonomik yapıda aranmalıdır şeklinde dönüştürmüştür. [68] Marx'ın din halkın afyonudur ifadesi, Feuerbach'ın dinin insanın kendi öz niteliklerini yadsıyan bir yabancılaşma olduğu fikrinin ekonomik ve toplumsal düzeyde yeniden yorumlanmasıdır. Marx, dinin eleştirisinin yalnızca bir başlangıç olduğunu, insanın özgürleşmesinin ekonomik ve toplumsal yabancılaşmayı aşarak mümkün olacağını savunur.[69]

Friedrich Nietzsche, Feuerbach'ın din eleştirisinden etkilenmiş, ancak bu eleştiriyi daha radikal bir düzeye taşımıştır. Feuerbach, Tanrı'nın insanın yüce niteliklerinin bir aynası olduğunu savunurken, Nietzsche, Tanrı kavramının insanın yaratıcılığını ve potansiyelini sınırlayan bir araç olduğunu öne sürer. Nietzsche'nin "Tanrı öldü" ifadesi, Feuerbach'ın Tanrı kavramının insanın kendisine yabancılaşması

[66] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 19-21.
[67] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 14.
[68] Karl Marx, 1997, s. 92.
[69] Cevizci, **Felsefe** Sözlüğü, s. 287.

olduğu fikrinin nihilist bir yorumu olarak değerlendirilebilir.[70] Feuerbach'ın insan merkezli yaklaşımı, Nietzsche'nin bireyin üstünlüğüne ve irade gücüne dayalı "üstinsan" kavramında yankı bulur. Feuerbach, insanın kendi doğasını anlamasını ve bu doğayla uyumlu bir etik geliştirmesini önerirken, Nietzsche, insanın kendini aşması ve kendi değerlerini yaratması gerektiğini savunur. Bu bağlamda, Feuerbach'ın insanı Tanrı'dan özgürleştirme çabası, Nietzsche'de insanın kendi özgün kimliğini yaratma sürecine dönüşmüştür.[71] Nietzsche, Feuerbach'ın din eleştirisinin ötesine geçerek, Batı medeniyetinin temelini oluşturan değerlerin tamamını sorgulamış ve bu değerlerin insanın potansiyelini sınırladığını savunmuştur. Feuerbach'ın sevgi ve toplumsal bağlara dayalı bir etik önerisi, Nietzsche'de bireysel güç ve irade felsefesine dönüşmüştür.[72]

Feuerbach'ın Marx ve Nietzsche üzerindeki etkileri, din eleştirisinin farklı bağlamlarda genişletilmesiyle ortaya çıkar. Marx, Feuerbach'ın antropolojik ateizmini toplumsal ve ekonomik yabancılaşmayı analiz etmek için kullanmış; Nietzsche ise bu yaklaşımı bireyin kendini aşma çabası ve Batı medeniyetinin değerlerini eleştirmek için bir temel olarak görmüştür. Feuerbach'ın din eleştirisi, Marx'ta tarihsel materyalizm ve ekonomik yabancılaşma teorisiyle birleşir. Din, ekonomik eşitsizliklerin ve sınıf mücadelelerinin ideolojik bir sonucu olarak değerlendirilir. Feuerbach'ın insan merkezli etik anlayışı, Nietzsche'nin değerlerin yeniden değerlendirilmesi ve bireysel özgürlüğe odaklanan felsefesinde daha radikal bir yorum bulur. Her iki düşünür de Feuerbach'tan esinlenerek, insan özgürlüğünü merkeze almış ve dinin birey ve toplum üzerindeki sınırlayıcı etkilerine meydan okumuşlardır. Ancak, Marx toplumsal yapılar üzerinde dururken, Nietzsche bireysel özgürlüğe ve yaratıcı güce vurgu yapar. Feuerbach'ın antropolojik ateizmi, Marx ve Nietzsche'nin düşünce dünyasında önemli bir çıkış noktası oluşturmuştur. Marx, Feuerbach'ın din eleştirisini toplumsal ve ekonomik yabancılaşma bağlamında yeniden yorumlamış; Nietzsche ise bu eleştiriyi bireyin kendini aşma çabasının bir aracı haline getirmiştir. Feuerbach'ın insan merkezli yaklaşımı, modern düşüncenin bu iki büyük figürü tarafından farklı yollarla genişletilmiş ve derinleştirilmiştir. Onun düşünceleri, hem toplumsal hem de bireysel özgürlüğün temellerini anlamak açısından önemli bir miras sunar.

---

[70] Friedrich Nietzsche, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, çev. Mustafa Bahar, İstanbul: İskele Yayınları, 2022, s. 13.
[71] Can, 2015, s. 78.
[72] Norman Solomon, Religion and Human Nature, s. 48.

İKİNCİ BÖLÜM
HENRI DE LUBAC VE ANTROPOLOJİK ATEİZME ELEŞTİRİSİ

2.1.HENRİ DE LUBAC: KATOLİK DÜŞÜNCESİNDE YENİ BİR SES

Modern ateizm ve antropolojik ateizm, teolojik düşünce tarihinde önemli tartışma alanlarından biri olmuştur. Bu eleştirilerin merkezinde, insan ve tanrı arasındaki ilişkiyi yeniden yorumlama çabaları yer almaktadır. Özellikle Henri de Lubac ve diğer bazı ilahiyatçılar, antropolojik ateizmin teolojik yönünü sorgulamış ve modern ateizmin kökenlerine dair eleştiriler geliştirmiştir.

Henri de Lubac (1896-1991), 20. yüzyıl Katolik teolojisinin en yenilikçi ve etkili isimlerinden biri olarak kabul edilir. Fransız bir Cizvit rahip olan de Lubac, özellikle Kilise Babaları'nın teolojisini modern düşüncenin eleştirel süzgecinden geçirerek Katolik doktrinine derinlik kazandırma çabasıyla tanınır. Teolojisi, hem geleneksel Hristiyan düşüncesine bağlı kalma hem de modern dünyayla anlamlı bir diyaloğa girme arzusunu yansıtır. De Lubac'ın entelektüel çalışmaları, Hristiyanlığın tarihsel zenginliğine duyduğu ilgi ve bu zenginliği modern dünyada anlamlandırma çabasıyla şekillenmiştir. *Catholicisme: Les Aspects Sociaux du Dogme* adlı eseri, Hristiyan doktrininin bireysel bir inanç sistemi değil, aynı zamanda derin bir toplumsal boyuta sahip olduğunu vurgular.[73] Bu kitabında, Modern ateizmin insan anlayışını eleştirirken, Katolik teolojisinin birey ve topluma nasıl bir anlam sunduğunu tartışır. Bunun yanında, *Surnaturel: Études Historiques* adlı eseri, doğa ve lütuf arasındaki ilişkiyi ele alarak Kilise'nin doğaüstü düzene dair anlayışını yeniden yorumlamaya yönelik önemli bir katkı sunar.[74] Bu çalışma, Kilise içinde hem geniş bir hayranlık uyandırmış hem de ilk yıllarında tartışmalara neden olmuştur.[75]

De Lubac'ın düşünceleri, İkinci Vatikan Konsili'nin teolojik temellerinin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.[76] Özellikle, Kilise'nin modern dünyadaki rolünü ve Tanrı'nın çağdaş insanla olan ilişkisini anlamaya yönelik vizyonu,

[73] Henri de Lubac, Catholicisme: Les Aspects Sociaux du Dogme, (Paris: Cerf, 1938).
[74] Henri de Lubac, **Surnaturel: Études Historiques**, Paris: Aubier, 1946.
[75] Gabriel Flynn ve Paul D. Murray (eds**.), Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology**, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 35.
[76] Yves Congar, **My Journal of the Council**, çev. Denis Minns, Collegeville: Liturgical Press, 2012, s. 112-115.

konsilin pastoral yönelimlerini derinden etkilemiştir. Bunun yanı sıra, teolojisinde kişisel kurtuluşun ötesinde toplumsal ve kozmik bir kurtuluş anlayışını da vurgulamıştır. Bu anlayış, insanın Tanrı ile olan ilişkisini yalnızca bireysel değil, aynı zamanda topluluk içinde yaşayan bir varlık olarak kavramsallaştırır.[77] Onun Hristiyan topluluğuna dair anlayışı, bireysel kurtuluş teolojisinin ötesine geçerek toplumsal ve kozmik bir vizyonu da kapsar. Ona göre, Kilise yalnızca bireylerin Tanrı ile ilişkisinin bir aracı değil, aynı zamanda insanlığın tamamının birliği için ilahi bir modeldir. Bu yaklaşım, Kilise'nin, modern toplumsal adalet sorunlarına verdiği yanıtlarda önemli bir referans noktası haline gelmiştir.

Henri de Lubac'ın en önemli katkılarından biri, doğa ve lütuf arasındaki ilişkiye getirdiği yeni bakış açısıdır. Ona göre, insanın doğası, lütuf ile tamamlanan bir yönelim içerir ve Tanrı'yı arama kapasitesi doğasının özünde mevcuttur. Çalışmamızda özellikle Lubac'ın The Drama of Atheist Humanizm eseri üzerinden Feuerbach'ın Antropolojik Ateizm bağlamındaki eleştirilerini ele alarak konuya ışık tutmaya çalışacağız.

2.1.1. Henri de Lubac'ın Antropolojik Ateizme Yaklaşımı

Henri de Lubac, modern ateizmi teolojik perspektiften değerlendiren en önemli isimlerden biridir. Ona göre, modern ateizmin kökeni, insanın tanrı fikrini kendi dışsallaştırılmış özü olarak anlamasından ziyade, tanrı fikrinin insanın varoluşsal derinliklerini yadsımasından kaynaklanır. Feuerbach'ın din eleştirisini şu şekilde yorumlar: "Feuerbach, insanın öz niteliklerini tanrıda yüceltirken, insanın kökenine dair daha derin bir metafiziksel gerçekliği göz ardı eder."[78] Lubac, ateizmin insanın varoluş arayışının bir ürünü olduğunu belirtirken, bu arayışın tanrıyı reddetme üzerine kurulu bir teolojiye evrilmesini eleştirir. Ona göre, "Ateizm, insanın kendini tanrıya ulaştıracak olan yolu kapatmasından doğan bir yanılgıdır."[79] De Lubac'ın antropolojik ateizme yaklaşımı, çalışmamızın da ana kaynağı olan The Drama of Atheist Humanism **(**Ateist Hümanizmin Dramı**)** adlı başyapıtında en net şekilde ortaya konmuştur. Bu

[77] John Milbank, **Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason**, Oxford: Blackwell, 1990, s. 245.
78 Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 34.
79 Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 45.

eserde De Lubac, modern ateizmin, özellikle Feuerbach, Karl Marx, Auguste Comte ve Friedrich Nietzsche gibi düşünürler aracılığıyla nasıl bir "hümanizm" inşa etmeye çalıştığını inceler. Ona göre bu hümanizm, Tanrı'yı ortadan kaldırarak insanı merkeze koymayı amaçlar, ancak ironik bir şekilde insanı da kendine yabancılaştırma ve nihayetinde yıkıma sürükleme potansiyeli taşır.

Lubac'a göre insan doğası, sadece maddi ve sınırlı bir varlık olmanın ötesinde, aşkınlığa ve sonsuzluğa doğal bir açlık barındırır. Bu açlık, Tanrı'ya yönelme arayışının temelidir. Feuerbach'ın iddia ettiği gibi Tanrı, insanın kendi arzularının bir yansıması değil, insanın özünde var olan bu aşkınlık arayışının doğal bir hedefidir. İnsanın bu doğal açlığını inkar etmek veya onu tamamen maddi olana indirgemek, insanı kendi özünden koparmak anlamına gelir. Lubac, Tanrı'nın terk edildiği bir yerde, bu boşluğun kaçınılmaz olarak başka putlarla doldurulacağını savunur. Feuerbach'ın insanlığı yeni bir Tanrı olarak yüceltme çabası, De Lubac'a göre nihayetinde totaliter ideolojilere ve insan onurunun çiğnenmesine yol açabilir. Çünkü mutlaklaştırılan insanlık, bireyin ötesine geçerek onu ezen bir yapıya dönüşebilir. Nitekim Lubac, komünizm ve Nazizm gibi 20. yüzyılın totaliter rejimlerinin kökenlerini bu ateist hümanist düşüncelerde arar. Ona göre, Hıristiyanlıkta Tanrı'nın yaratıcısı olduğu insan, gerçek haysiyetine ve özgürlüğüne ulaşır. Tanrı'yı reddetmek, insanı kendi gerçek boyutlarından mahrum bırakır ve onu sıradanlaştırır. Ona göre, Tanrı'dan bağımsız bir özgürlük arayışı, aslında insanı daha büyük bir köleliğe sürükler, çünkü insan kendi benliğinin sınırları içinde kalır ve gerçek özgürlüğün kaynağı olan aşkınlıkla bağını koparır. Lubac'ın teolojisinin temel direklerinden biri olan doğa ve lütuf arasındaki ilişki, onun antropolojik ateizme yaklaşımını da şekillendirir. Ona göre, insan doğası lütfa açıktır ve Tanrı'nın inayetiyle tam potansiyeline ulaşır. Ateizm ise bu lütuf boyutunu ortadan kaldırarak insanı sadece kendi doğal yetenekleriyle sınırlı bırakır, bu da insan için bir kısıtlamadır.

Özetle, Henri de Lubac için antropolojik ateizm, insanlığın kendisini yüceltme çabası gibi görünse de, aslında insanın en temel ihtiyaçlarını ve aşkınlığa olan derin açlığını göz ardı eden, potansiyel olarak yıkıcı bir yoldur. Tanrı'nın inkar edilmesi, insanı daha özgür veya daha yüce yapmaz; aksine, onu kendi gerçek doğasından ve nihai ereğinden uzaklaştırır. De Lubac'ın bu eleştirileri, sadece dini bir bakış açısı sunmakla kalmaz, aynı zamanda modern dünyanın karşı karşıya kaldığı insani ve

toplumsal sorunlara dair derin bir felsefi analiz de içerir. Onun çalışmaları, ateizm ve din arasındaki ilişkiyi anlamak isteyen herkes için önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir. Antropolojik ateizm ve modern ateizmin eleştirileri, insanın metafizik ve varoluş sorunlarını ele alırken, tanrı algısını yeniden yorumlaması açısından önemlidir. Henri de Lubac ve diğer teologlar, ateizmin insan doğasının derinliklerini ve metafiziksel özünü yadsıyan bir perspektif olduğuna dikkat çekerek, teolojik yaklaşımları yeniden güzelleştirme çabasında olmuşlardır.

2.1.2. Ateizmin Kökenlerini Ve Sonuçlarını Ele Alan Genel Görüşler.

19. yüzyıl, ateizmin felsefi, bilimsel ve toplumsal bağlamda tartışıldığı önemli bir dönemi temsil eder. Bu yüzyılda, dinin otoritesine karşı sorgulamalar artmış ve ateizm, hem bir eleştiri hem de insan merkezli bir dünya görüşü olarak şekillenmiştir. Bu dönemde ateizmin kökenleri, hem Aydınlanma düşüncesinden beslenmiş hem de dinin toplumsal ve bireysel etkilerinin eleştirisiyle derinleşmiştir. Ateizmin sonuçları ise bireylerin özgürlüğü, ahlakın yeniden temellendirilmesi ve bilimsel dünya görüşünün yükselişi bağlamında değerlendirilmiştir.

İlahiyatçılar, Feuerbach'ın "Tanrı'nın insanın yansıması olduğu" görüşüne, Tanrı'nın aşkınlığı ve bağımsızlığı fikrini öne sürerek yanıt vermişlerdir. Feuerbach'ın Tanrı'yı insan doğasının bir projeksiyonu olarak ele alması, ilahiyatçılar tarafından "insanın kendi sınırlı algılarını Tanrı'ya atfetmesi" olarak yorumlanmıştır. Bu eleştiri, özellikle Hristiyan teologlar tarafından Tanrı'nın mutlak ve evrensel bir varlık olduğu savunularak yapılmıştır. Tanrı'nın varlığı, insan algısından bağımsız olarak teolojik dogmalarla açıklanmıştır.[80]

John Henry Newman gibi düşünürler, Feuerbach'ın antropolojik ateizmini eleştirerek, dinin yalnızca bir insan yaratısı olmadığını, aynı zamanda insanın Tanrı'yla olan ilişkisinin derin bir ihtiyaçtan kaynaklandığını savunmuşlardır. Newman'a göre, Tanrı'ya olan inanç, insanın içsel bir gerçeğidir ve bu, bireysel bir yansıma ya da yanılsamadan öte, insanın Tanrı tarafından yaratılmış olmasından kaynaklanan bir hakikattir.[81] Feuerbach ve Nietzsche gibi düşünürlerin ahlakın ilahi temellerden bağımsız olarak yeniden inşa edilmesi gerektiği yönündeki görüşleri, ilahiyatçılar

[80] Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, s. 89.
[81] John Henry Newman, **The Idea of a University**, London: Longmans, Green & Co., 1852, s. 102.

tarafından sıkça eleştirilmiştir. İlahiyatçılar, ahlakın yalnızca insan doğasına dayanamayacağını ve ilahi bir otorite olmaksızın ahlaki değerlerin bağlayıcı olmayacağını savunmuşlardır. William Lane Craig gibi modern ilahiyatçılar, "Tanrı olmadan objektif bir ahlakın mümkün olamayacağını" öne sürerek, Nietzsche'nin "değerlerin yeniden değerlendirilmesi" fikrinin bir ahlaki kaos yaratacağını belirtmişlerdir.[82] Craig'e göre, Tanrı'nın varlığı, ahlaki değerlerin evrenselliğini ve objektifliğini garanti eder. Ateizmin önerdiği insan merkezli bir ahlak anlayışı, ahlaki rölativizmi tetikleyerek toplumsal düzeni tehdit edebilir. İlahiyatçılar, Nietzsche'nin "Tanrı öldü" görüşüne yönelik eleştirilerinde, bu fikrin insanın manevi anlam arayışını zayıflatacağını ve nihilizme yol açacağını savunmuşlardır. Nietzsche'nin insanın kendi değerlerini yaratması gerektiği yönündeki çağrısı, ilahiyatçılar tarafından, bireylerin sınırsız özgürlüğüyle toplumsal düzenin kaosa sürüklenebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin, Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler isimli kitabında geçen "Eğer Tanrı yoksa her şey mübahtır" görüşü, ilahiyatçılar tarafından ateizmin potansiyel tehlikelerini göstermek için sıkça alıntılanmıştır. Bu ifade, Tanrı'ya inancın ahlak üzerindeki merkezi rolünü sorgulayan felsefi bir tartışmayı özetler niteliktedir.

De Lubac'ın çalışmaları, yalnızca Katolik Kilisesi içinde değil, diğer Hristiyan mezhepleri ve dinler arası diyalog bağlamında da derin bir etkiye sahiptir. Günümüzde, teolojisi, modern Hristiyan antropolojisi ve toplumsal teoloji konularında hâlâ bir referans noktası olarak kullanılmaktadır.[83] Özellikle tezimize konu olan "The Drama of Atheist Humanism" isimli eserinde Lubac, ateizmin modern dönemdeki entelektüel ve felsefi temellerini analiz eder. Feuerbach, Nietzsche ve Marx gibi düşünürlerin insan ve tanrı ilişkisini nasıl ele aldıklarını inceler. Feuerbach'ın tanrı kavramını salt insani bir projeksiyon olarak değerlendirmesinin, insanın metafizik boyutunu göz ardı ettiğini savunur. Ateist hümanizmin, insanın tanrıyla olan bağını koparak insanın derin varoluşsal ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını belirtir. Feuerbach'a odaklanan kısımlar, ateist hümanizmin eleştirisinin temel taşlarını oluşturur.

[82] William Lane Craig, **Reasonable Faith: Christian Truth and Apologetics**, (Wheaton: Crossway Books, 2008), s. 75.
[83] John Milbank, **Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason**, Oxford: Blackwell, 1990, s. 245-250.

2.1.2. Din ve insan doğası arasındaki ilişkinin önemi

Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism adlı eserinde, dinin insan doğasıyla olan ilişkisini derin bir şekilde ele alır. Lubac'a göre, din ve insan doğası arasındaki bağ, insanın yalnızca biyolojik ya da toplumsal bir varlık olmadığını, aynı zamanda metafiziksel bir boyuta sahip olduğunu ortaya koyar. Din, insanın bu metafiziksel boyutunu anlamasına ve kendi özünü keşfetmesine olanak tanır.

Lubac, insanın yüceliğini ve onurunu Tanrı ile olan bağı çerçevesinde açıklar. İnsan, Hristiyanlıkta Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir varlık olarak görülür ve bu durum, onun doğasına dair derin bir anlam taşır. İnsanın bu yüceliğini şöyle ifade eder, "Ey insan, sende hayranlık uyandıran şeyi küçümseme! Kendini küçük ve önemsiz görüyorsun, ama aslında büyük bir şey olduğunu sana öğretmek isterim!"[84] Bu anlayış, insanın yalnızca fiziksel varlığını değil, aynı zamanda ruhsal boyutunu da yüceltir. İnsan, Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmasından dolayı, doğasında özgürlük, sevgi, bilgelik ve ahlak gibi yüksek nitelikler barındırır. Lubac, bu niteliklerin insanın varoluş amacını ve yüceliğini anlaması için gerekli olduğunu savunur. Ona göre, din, insanın ontolojik anlam arayışında bir rehberdir. İnsan, varoluşunun derin anlamını yalnızca Tanrı ile olan ilişkisi aracılığıyla kavrayabilir. Hristiyanlık, insanın kaderini ve büyüklüğünü anlamasına rehberlik eden bir çerçeve sunar. Dinin bu rehberlik işlevini açıklarken "İnsan, kendinde Tanrı'nın bir yansıması olan ruhu görmeyi öğrenmeli, çünkü bu ruh Tanrı için yaratılmıştır."[85] ifadelerini kullanır. Din, yalnızca insanın yüceliğini anlamasına değil, aynı zamanda özgürlüğünü keşfetmesine de olanak sağlar. Lubac, dinin bu özgürlük anlayışını, insanın maddi dünyanın sınırlamalarını aşarak kendini daha yüksek bir varoluşa açması olarak tanımlar.

Lubac, modern ateist hümanizmin, insan doğasını yalnızca biyolojik ya da toplumsal bir çerçeveye indirgeyerek din ve insan arasındaki bu ilişkiyi kopardığını eleştirir. Ateist hümanizm, insanın Tanrı'ya olan bağlılığını reddederek insanın öz değerini de yok eder. Bu krizi şu şekilde dile getirir "İnsan, büyüklüğünün mührü olarak Tanrı'yı görmeyi öğrenmişken, şimdi O'nu kendi onurunun düşmanı olarak görmektedir."[86] Ona göre, bu kopuş, insanın metafiziksel boyutunu göz ardı ederek

[84] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 19-20.
[85] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 21.
[86] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 25.

onu yalnızca maddi bir varlık olarak görme eğilimini güçlendirmiştir. Bunun sonucunda, insan varoluşunun derin anlamı kaybolmuş ve insanlık, kendisini bir anlam ve değer krizi içinde bulmuştur. Lubac, dinin insan doğasıyla yeniden bağlantı kurmasını, insanın gerçek özgürlüğünü ve yüceliğini yeniden kazanmasının bir yolu olarak görür. İnsan, Tanrı ile olan bağını yeniden kurarak, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlamını yeniden bulabilir. Ona göre ”Tanrı olmadan insan, yalnızca bir soyutlama olarak var olur. İnsan ancak Tanrı'yla olan ilişkisinde kendi büyüklüğünü ve değerini keşfedebilir.”[87] Din, insanın yalnızca bireysel anlam arayışını değil, aynı zamanda toplumsal bağlamda bir dayanışma ve adalet anlayışını da güçlendirir. Bu bağlamda Hristiyanlığın insan doğasını yücelten bir anlayış sunduğunu ve bunun insanlığın en büyük kurtuluşu olduğunu savunur.

Henri de Lubac, din ve insan doğası arasındaki ilişkiyi, insanın varoluşsal anlam arayışının temel bir unsuru olarak görür. Ona göre, din, insanın doğasındaki metafiziksel boyutu keşfetmesine olanak tanır ve bu sayede insan, kendi yüceliğini ve özgürlüğünü anlayabilir. Ancak, modern zamanlarda bu bağın kopması, insanın anlam ve değer kaybına yol açmıştır. Onun düşünceleri, insan doğasını yeniden anlamlandırmak için dinin merkezi rolüne dikkat çeker ve Hristiyanlığın bu sürece olan katkısını vurgular.

2.1.3. Antropolojik Ateizmin İnsan Özgürlüğü Ve Yüceliği Üzerindeki Etkileri

Henri de Lubac'ın The Drama of Atheist Humanism adlı eserinde, özellikle modern ateizmin insanlık üzerindeki sonuçlarını ve bu bağlamda insanın yücelik arayışı ile özgürlüğünün nasıl dönüştüğünü vurgulamaktadır. Ateizmin modern dünyada yalnızca bir Tanrı inkârı olmadığını, aynı zamanda insanın varoluşu ve anlam arayışıyla ilgili temel bir dönüşüm sunduğunu ifade eder. Antropolojik ateizm, Tanrı'yı reddederek insanın kendi yüceliğini ve değerlerini yaratabileceği bir düşünce yapısını destekler. Ancak, Lubac, bu yaklaşımın insanın özgürlüğüne dair vaadinin, paradoksal olarak, insanın kendi doğasından kopmasına yol açtığını savunur. Antropolojik ateizm, insan özgürlüğünü Tanrı'dan kurtulma olarak yorumlar ve bu

[87] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 27.

kurtuluşun insanı özgürleştireceği görüşünü savunur. Ancak Lubac, bu özgürleşmenin yanıltıcı olduğunu belirtir; çünkü Tanrı'nın yadsınması, insanın kendini yüce bir varlık olarak görme çabasında, insanın kendi doğasından yabancılaşmasına yol açar. Ona göre, ateist hümanizmin bu yönü, insanın yalnızca özgürleştiği yanılsamasını yaratır, ancak sonunda insanı daha derin bir anlamsızlığa sürükler.

De Lubac, insanın Tanrı'yı yadsıyarak kendi yüceliğini oluşturma çabasını analiz ederken, bu yadsımanın insanın öz değerlerini ve ahlaki temelini nasıl etkilediğini sorgular. Ateist hümanizm, insana kendi değerlerini yaratma yetkisi verirken, aynı zamanda insanın varoluşsal anlamını kaybetmesine yol açar. Tanrı öldü söyleminin, insanın kendi üzerine yoğunlaşmasını sağlasa bile, onu metafizik bir temelden yoksun bıraktığını ve bu boşluğun insan doğasında bir çöküş yarattığını öne sürer. Antropolojik ateizmin özgürlük ve yücelik vaatlerinin insan doğasına zarar verdiğini savunur. İnsan, yalnızca Tanrı'ya bağlılığı üzerinden anlam ve değer kazanabilir. Tanrı'nın inkârı, insanı kendi merkezine yerleştirirken, onun toplumsal ve metafizik bağlarını zayıflatır. Bu da, modern toplumun bireyler üzerindeki baskısını artırır ve bireyi daha büyük bir yalnızlığa sürükler. Lubac'ın bu eleştirileri, insanın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda metafiziksel bir varlık olduğunu ve bu metafiziksel boyutun din tarafından sağlanan anlam ve değerlerle beslendiğini vurgular. Ona göre, ateist bir dünya görüşü, insanın özgürlüğünü ve yüceliğini tanımlamaktan ziyade, onu belirsizlik ve anlamsızlık içinde bırakır.

2.2. FEUERBACH'IN TANRI VE İNSAN KAVRAMLARININ ELEŞTİRİSİ

Filozoflar, insana mikrokozmos demiştir; küçük bir dünya, aynı unsurlardan oluşmuş, aynı yapıya sahip, aynı ritimlere tabi, büyük evrenle uyumlu bir varlık. İnsanın, onun yasalarına tabi olduğunu hatırlatmış ve onu kozmosun bir parçası, en fazla onun bir özeti olarak görmüşlerdir. Bu tamamen yanlış bir bakış açısı değildir. İnsan bedeninin ve insanın içinde "doğa" olarak adlandırılabilecek her şeyin bu tanıma uyduğu doğrudur. Ancak insan, daha derine inip düşüncesini Kutsal Yazılar'da ifade edilenler ışığında aydınlatırsa, içinde derinliklerin açıldığını hayretle görür. O zaman hesaplanamaz bir boşluk, gözlerinin önünde uzanır. Kendisini çevreleyen büyük dünyayı her yönden aşan bir sonsuzluk hisseder ve aslında bu büyük dünya,

görünüşteki mikrokozmos içinde yer almaktadır.

Elbette insan tozdan ve balçıktan yapılmıştır; ya da modern tabirle, hayvansal kökene sahiptir ki bu da aynı anlama gelir. Ayrıca insan bir günahkârdır. Kilise, insanın bu durumunu sürekli hatırlatır. Ancak Kilise'nin insanın benlik saygısını artırmaya yönelik çabaları yüzeysel veya saf bir bakış açısının sonucu değildir. Mesih gibi, Kilise de insanda ne olduğunu bilir. Ancak Kilise, insanın maddi kökeninin düşük olmasının çağrısının yüceliğinden hiçbir şey eksiltmediğini bilir ve günahın getirdiği tüm kusurlara rağmen, bu çağrının devredilemez bir büyüklüğün kaynağı olmaya devam ettiğini kabul eder. Bu anlayış ve seziş insanlarda, içsel bir kurtuluş, bir özgürlük şeklinde yorumlanabilecek kutsal bir aydınlanma yaşattı. Bu tür bir özgürlük, pek çok teknik ve ekonomik koşulu gerektiriyordu ve yavaş ama kesin bir şekilde, Hristiyan insan fikrinin etkisi altında gerçekleşti. Tanrının tüm insanları kendi suretinde yaratıp onları teker teker şekillendirdiği fikri başlangıçtan itibaren derin bir etki yarattı. İnsan, kaderin kendisine yüklediği ontolojik kölelikten özgürleştiğini fark etti. Yıldızlar, değişmez yörüngelerinde, kaderimizi acımasızca kontrol etmiyordu. Her insan, kim olursa olsun, yıldızların bile hükümdarı olan Yaratıcı ile doğrudan bir bağa sahipti.

Ancak çağların akışını izlediğimizde ve modern zamanların şafağına baktığımızda, garip bir keşifle karşılaşırız. Kurtuluş olarak kabul edilen aynı Hristiyan insan anlayışı, artık bir boyunduruk gibi hissedilmeye başlanmıştır. İnsan, büyüklüğünün mührü olarak Tanrı'yı görmeyi öğrenmişken, şimdi O'nu kendi onurunun düşmanı olarak görmektedir. Bu durumun hangi yanlış anlamalar, çarpıtmalar, kusurlar ve sadakatsizlikler, hangi kör gurur ve sabırsızlıklar sonucu ortaya çıktığını değerlendirmek çok uzun sürebilir. Tarihsel nedenler çok sayıda ve karmaşıktır. Ancak gerçek, basit ve sağlamdır. İlk Kilise Babaları kadar büyük Orta Çağ düşünürleri de insanı, insanın Tanrı'ya olan bağına dair Kilise'nin her zaman öğrettiğini açıklayarak yüceltmiştir. İnsanın büyüklüğü bundadır, insanın değeri bundadır, insan her yaratıktan bu noktada üstündür. [88] Ancak bir zaman geldi ki, insan artık bu anlayıştan etkilenmedi. Aksine, Kilise'den ve ardından Tanrı'dan kopmadıkça, özgür bir şekilde gelişemeyeceğine ve kendine olan saygısını yitireceğine inanmaya başladı. Nihayet, birçok aşama ve değişimden sonra, modern

[88] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 24

ateizm en cesur ve yıkıcı biçimi olan mutlak hümanizm olarak zirveye ulaştı.

Feuerbach, Tanrı ve insan kavramlarını eleştirerek, dinin insan doğasının bir ürünü olduğunu savunmuş ve Tanrı'nın insanın yüce niteliklerinin bir projeksiyonu olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda, Feuerbach'ın Tanrı ve insan kavramlarına yönelik eleştirisi, yalnızca dinin teolojik temellerini değil, aynı zamanda insanın kendisini algılama biçimini de yeniden değerlendirmeye çağırır. Lubac, Feuerbach'ın tanrı ve insan eleştirisinin, modern ateist hümanizmin temel taşlarından biri olduğunu vurgular. Ona göre, Feuerbach, Tanrı kavramını insan doğasının yüce niteliklerinin bir yansıması olarak yorumlayarak, dinin insanın kendine yabancılaşmasının bir sonucu olduğunu öne sürmüştür. Ancak de Lubac, Feuerbach'ın bu eleştirisini insanın metafiziksel boyutunu göz ardı ettiği için eksik bulur ve bunun insanlık için bir anlam kaybına yol açtığını savunur. Feuerbach'ın Tanrı eleştirisi, özellikle "yabancılaşma" kavramını kullanarak, Tanrı'nın yalnızca insan bilincinin bir projeksiyonu olduğunu iddia etmesiyle tanınır. Bu düşünceye göre, insan kendi niteliklerini, bilgelik, adalet ve sevgi gibi değerlerini, kendinden çıkararak Tanrı'ya atfeder. Bu süreçte, insan, kendi özünden uzaklaşır ve Tanrı'ya hayali bir şekilde yansıttığı şeylerle kendini yoksullaştırır. Ona göre, din, insanın özü üzerine kurulmuş bir yanılsamadır ve bu yanılsama insanı sömürür. Bir nevi din, insanlığın özünü kurutan, onun etinden ve kanından beslenen bir vampir gibidir. Ancak Feuerbach, bu sürecin bir zamanlar gerekli olduğunu da kabul eder. İnsan bilinci, ilk başta kendisini anlamanın ve ifade etmenin bir yolu olarak Tanrı'ya başvurmak zorundaydı. Din, insanın kendini tanıması için bir aşamaydı. Ancak bir noktada, insanın bu yanılsamadan kurtulması ve özünü yeniden sahiplenmesi gereklidir.

Feuerbach'a göre, dinin sırrı çözülmelidir. İnsan, kendi değerlerini Tanrı'da aramak yerine, kendinde bulmalıdır. İnsan, insanın Tanrısıdır. Feuerbach, insanın gerçek özünü yeniden keşfetmesini ve bunun sonucunda kendine olan inancını yeniden kazanmasını savunur. Tanrı'nın aslında insanın kendi yüceltilmiş özelliklerinden başka bir şey olmadığını vurgular. Ona göre, Tanrı, insanın en yüce düşüncelerini ve en saf duygularını ifade eden bir aynadır. Bunu ifade ederken şöyle der, Tanrı benim ilk düşüncemdi, akıl benim ikinci düşüncem, insan ise benim üçüncü ve son düşüncemdir.[89] İnsanlar, en üstün niteliklerini (sevgi, adalet, bilgelik) Tanrı'ya

[89] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 19-21.

atfederek, bu niteliklerden kendilerini mahrum bırakmışlardır. Lubac, bu görüşü kabul etmekle birlikte, Feuerbach'ın Tanrı ve insan arasındaki ilişkinin derinliğini eksik yorumladığını belirtir. Lubac'a göre Feuerbach, Tanrı'nın insandan bağımsız bir gerçekliğe sahip olmadığını iddia ederken, Tanrı'nın insan doğasındaki yüceliği nasıl açığa çıkardığını göz ardı eder.[90] Lubac, Tanrı'nın yalnızca insanın yansıması olmadığını, aynı zamanda insanın ontolojik bir ihtiyacını ifade ettiğini savunur. Bu nedenle, Feuerbach'ın eleştirisi, insanın varoluşsal anlam arayışını tam olarak karşılayamaz. Feuerbach'a göre din, insanın kendi özünden yabancılaşmasına neden olur. İnsan, kendi yüceliğini dışsallaştırarak Tanrı'ya atfeder ve bu süreçte kendi doğasını küçümser. Lubac, bu analizi insanın büyüklüğüne vurgu yapan bir eleştiri olarak görür, ancak Feuerbach'ın insanın metafiziksel boyutunu görmezden geldiğini ifade eder. İnsanın yüceliğini yalnızca insanın kendisine bağlamak ister, ancak bu yüceliğin kökenini ve derinliğini tam olarak anlamaktan uzaktır."[91] Lubac'a göre, insanın yüceliği, yalnızca kendisinden değil, aynı zamanda Tanrı ile olan ilişkisinden kaynaklanır. Bu ilişki, insanın kendi doğasının sınırlarını aşmasını sağlar ve ona anlam kazandırır. Feuerbach'ın Tanrı'yı insanın bir yansıması olarak görmesi, insanın metafiziksel açlığını doyuracak bir çözüm sunmaz.

Lubac, Feuerbach'ın Tanrı ve insan kavramlarını yeniden değerlendirme çabasını takdir ederken, bu eleştirinin eksik kaldığını savunur. Ona göre, Feuerbach, insanın Tanrı'ya olan ihtiyacını basit bir psikolojik veya toplumsal olgu olarak görmüş, ancak bunun insanın varoluşsal gerçekliği üzerindeki etkisini tam olarak anlamamıştır. Feuerbach'ın analizinde, insan doğasının derinliğine dair bir sezgi vardır, ancak bu sezgi, Tanrı'nın insanı nasıl yücelttiğini anlamakta yetersiz kalır.[92] Lubac, insanın yalnızca kendine yönelerek değil, Tanrı ile olan bağını yeniden keşfederek gerçek anlamına ulaşabileceğini savunur. Bu bağ, insanın özgürlüğünü ve yüceliğini tam anlamıyla gerçekleştirmesi için gereklidir. Feuerbach'ın Tanrı ve insan kavramlarına ilişkin eleştirisinin modern ateist hümanizmin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını kabul eder. Ancak, Feuerbach'ın Tanrı ve insan arasındaki ilişkinin derin metafiziksel boyutunu göz ardı ettiğini ifade eder. Lubac'a göre, insanın yüceliği ve özgürlüğü, yalnızca Tanrı ile olan bağının yeniden keşfedilmesiyle tam anlamıyla

[90] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 38.
[91] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 40.
[92] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 42.

gerçekleşebilir. Feuerbach'ın yaklaşımı, insanın yüceliğini vurgulasa da, ona varoluşsal bir temel sunmakta yetersizdir.

2.3. LUBAC'IN FEUERBACH'A YÖNELİK ANA ELEŞTİRİLERİ

Henri de Lubac, çalışmamızda değerlendirmelerine sıklıkla yer verdiğimiz The Drama of Atheist Humanism adlı eserinde Feuerbach'ın antropolojik ateizmini kapsamlı bir şekilde ele alır ve ona yönelik önemli eleştirilerde bulunur. Lubac'ın Feuerbach'a yönelik ana eleştirileri, Tanrı ve insan kavramlarının doğası, dinin insan üzerindeki etkileri ve metafiziksel boyutun göz ardı edilmesi üzerine yoğunlaşır. Lubac, Feuerbach'ın Tanrı'yı insanın bir yansıması olarak görmesini eleştirerek, bu yaklaşımın insanın derin metafizik ve aşkın arayışını bastırdığını savunur. Ona göre Feuerbach, insanın kutsal olana yönelimini yalnızca insana indirgemekle, insanın özüne dair önemli bir boyutu eksik bırakmaktadır. Lubac, ateizmin, insanın anlam arayışını çözmek yerine bu arayışı seküler bir kısırdöngüye hapsettiğini ileri sürer ve Feuerbach'ın yaklaşımını, insanın kutsalı aşan bir varlık olduğunu göz ardı etmekle suçlar.

Lubac, ateizmin insanı özgürleştirdiği iddiasını da sorgular. Ona göre Feuerbach'ın dini reddi, insanı gerçekten özgür kılmaktan çok, onun anlam arayışını ve manevi ihtiyaçlarını boşluğa sürükler. İnsan, yalnızca kendisiyle sınırlı bir varlık olarak tanımlandığında, aşkınlık ihtiyacı ve kutsallık deneyimi göz ardı edilmiş olur. Bu, insanın nihai amacı ve anlamı konusunda bir yanılsama yaratır. Ayrıca, Lubac ateizmin tarihsel olarak, modern hümanizmle birleşerek bir nevi "insan-merkezli din" haline geldiğini iddia eder. Ancak bu din, insanın içsel krizlerini çözmekte yetersiz kalır. Feuerbach'ın insanı merkeze alan yaklaşımı, insanın varoluşsal sorularını tatmin edemediği gibi, insanı daha büyük bir bağlamdan koparak yalnızlaştırır. Lubac, bu eleştirileriyle Tanrı'ya olan inancın, insanın yalnızca dini değil, aynı zamanda varoluşsal bütünlüğünü de korumak için gerekli olduğunu savunur.

2.3.1. Tanrı'nın insan bilincine indirgenmesi.

Lubac, insanın doğası gereği Tanrı'ya yönelen bir varlık olduğunu savunur. Ona göre insan, ancak Tanrı ile gerçek anlamda kendini bulabilir ve mutluluğa ulaşabilir. Ateist hümanizmin insanı Tanrı'dan koparak mutlak bir dayanak

noktasından yoksun bırakması, insan doğasına aykırıdır ve bir dizi soruna yol açar. Feuerbach'ın dinin özünde insanın yabancılaşmış bir bilinci olduğunu ve Tanrı'nın aslında insanın idealleştirilmiş bir projeksiyonu olduğunu ileri süren tezlerini eleştirir. Ona göre Feuerbach, dini tamamen insan zihnine indirgeyerek insanın gerçek doğasını ve özlemlerini anlamaktan uzaklaşır. İnsanı yüceltmeyi amaçlayan bu akım, aynı zamanda insanı mutlak bir dayanak noktasından yoksun bırakarak onu anlamsızlık ve umutsuzluğa sürükler. Lubac, Feuerbach'ın Tanrı'yı insanın bir yansıması olarak tanımlamasını eksik bir analiz olarak görür. Feuerbach'a göre, Tanrı, insanın kendi yüce niteliklerini dışsallaştırdığı bir projeksiyondur. Ancak Lubac, bu yaklaşımın Tanrı'nın insan üzerindeki ontolojik etkisini ve aşkınlığını göz ardı ettiğini savunur. Ona göre Feuerbach, Tanrı'yı bir ayna olarak ele alarak, O'nun insan varoluşunun derinliklerindeki rolünü ve insanın anlam arayışındaki önemini basitleştirir. [93] Lubac, Tanrı'nın insanın yalnızca bir aynası olmadığını, aynı zamanda insanın özgürlüğü ve yüceliği için vazgeçilmez bir ilişki sunduğunu belirtir. Lubac, insanın Tanrı ile olan ilişkisinin, onun metafiziksel anlamını güçlendirdiğini ve insanın yüceliğini daha derin bir şekilde gerçekleştirmesine olanak sağladığını savunur.

Feuerbach, dinin insanın kendine yabancılaşmasının bir sonucu olduğunu savunur. Lubac ise dinin insanın kendini tanıması ve yüceliğini keşfetmesi için bir araç olabileceğini öne sürer. Ona göre, Feuerbach'ın din eleştirisi, dinin insanlık üzerindeki yapıcı etkilerini görmezden gelir. Lubac, dinin insanın ahlaki ve toplumsal bağlamda gelişimini desteklediğini ve onu derin bir anlamla buluşturduğunu savunur: "Feuerbach, dinin insanın kendine yabancılaşması olduğunu söylerken, onun insanı birleştiren ve ona özgürlük sağlayan yönlerini ihmal eder."[94]

2.3.2. İnsan Doğasının Aşkın Boyutunun Reddi

Feuerbach, Tanrı kavramını insanın psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarının bir ürünü olarak değerlendirir. Lubac, bu analizde insan doğasının metafiziksel boyutunun ihmal edildiğini savunur. Feuerbach, insanın varoluşsal anlamını yalnızca insanın kendisinde ararken, Tanrı'nın insanın anlam arayışındaki rolünü dışlamaktadır. Lubac'a göre Feuerbach'ın analizi, insanın Tanrı'ya olan ihtiyacını yalnızca psikolojik bir yansıma olarak görür, ancak bu ihtiyacın insan doğasındaki metafiziksel köklerini

[93] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 38.
[94] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 42.

dikkate almaz. [95]

Feuerbach, insanın yüceliğini Tanrı'yı reddederek kendi niteliklerini keşfetmesiyle elde edebileceğini savunur. Ancak Lubac, Tanrı'nın reddinin insanın yüceliğini tam tersine zayıflatacağını belirtir. Ona göre, Tanrı ile olan bağın kopması, insanı anlam ve değer kaybına sürükler: "Feuerbach, insanı yüceltmek için Tanrı'yı dışlamayı önerir, ancak bu süreç, insanın kendi doğasındaki büyüklüğü kaybetmesine neden olur."[96] Lubac, insanın Tanrı ile olan ilişkisinin, onun metafiziksel anlamını güçlendirdiğini ve insanın yüceliğini daha derin bir şekilde gerçekleştirmesine olanak sağladığını savunur. Ona göre, insan doğası, Tanrı'ya olan bir yönelimle şekillenmiştir. İnsan, yalnızca fiziksel ve biyolojik bir varlık değil, aynı zamanda ruhsal bir gerçekliğe sahip bir varlıktır. Bu nedenle, Tanrı ile olan ilişki, insanın varoluşsal anlamını bulmasında belirleyici bir rol oynar. Lubac şöyle der: "İnsan, Tanrı olmadan kendisini tam anlamıyla anlayamaz. Tanrı, insanın anlam arayışında bir rehberdir ve onun yüceliğinin kaynağıdır."[97] Bu anlayış, Tanrı'nın insanın yalnızca yaratıcısı değil, aynı zamanda insan doğasının nihai hedefi olduğunu ifade eder.

Lubac, insanın Tanrı ile olan ilişkisini, onun yüceliğinin ve değerinin temel kaynağı olarak değerlendirir. İnsan, Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir varlık olduğu için, yüceliği yalnızca kendi doğasına değil, aynı zamanda Tanrı ile olan bağına dayalıdır. Lubac'a göre, bu ilişki insanın kendisini aşmasını sağlar:"Tanrı'ya yönelmek, insanın kendi sınırlı doğasını aşarak, sonsuz olanla bağlantı kurmasıdır. Bu, insanın yüceliğini ve özgürlüğünü anlaması için vazgeçilmezdir."[98] İnsanın Tanrı ile olan ilişkisini, insan doğasının en temel gerekliliği olarak yorumlar. Tanrı ile bağ, insanın yüceliğini, özgürlüğünü ve anlamını keşfetmesinde vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilir. Lubac, modern ateist hümanizmin bu ilişkiyi reddederek, insanı daha büyük bir anlamsızlık ve yalnızlık içine sürüklediğini savunur. Ona göre, insanın gerçek özgürlüğü ve yüceliği, Tanrı ile olan bağın yeniden keşfedilmesiyle mümkündür.

Son tahlilde, antropolojik ateizmin, insan anlayışını çözerek getirdiği sonuçlar değerlendirildiğinde, insan kavramının derin bir krize girdiği görülmektedir. İnsan, artık yalnızca biyolojik ya da sosyal bir mekanizmanın bir parçası olarak algılanıyor.

---

[95] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 40.
[96] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 45.
[97] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 19.
[98] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 21.

Ancak Tanrı'dan yoksun bir insan, sonunda kendi büyüklüğünü ve değerini kaybediyor. Antropolojik ateizm, insanın Tanrı'ya olan bağını kopardığında, ona dayanabileceği bir temel bırakmıyor. Bu nedenle, Tanrı'nın varlığıyla bağını yeniden kurmak, insanlığın gerçek anlamını ve büyüklüğünü yeniden keşfetmesi için bir zorunluluktur. Aksi takdirde, insan, kendi yarattığı soyutluklar ve mitler içinde kaybolmaya mahkûmdur. Antropolojik ateizmin en büyük eksikliği, insanı yalnızca materyalist ve biyolojik bir varlık olarak ele almasıdır. Bu anlayış, insanın metafiziksel doğasını ve Tanrı ile olan ilişkisini göz ardı eder. Ona göre, Antropolojik ateizm, insanı yalnızca kendi içine kapatarak, onu Tanrı'nın aşkınlığından ve anlamından mahrum bırakır. Antropolojik ateizm, insanın anlam arayışını tamamen kendi içinde çözmeye çalışır; ancak, bu tür bir içe dönüklük, insanın özgürlüğünü ve yüceliğini sınırlayan bir yaklaşımdır.

Lubac, insanın yalnızca fiziksel ve toplumsal bir varlık olmadığını, aynı zamanda derin bir anlam arayışı içinde olduğunu savunur. Antropolojik ateizm, insanın bu anlam arayışını tamamen dünyevi boyutlara indirger ve bu nedenle insanın varoluşsal ihtiyaçlarına tam olarak cevap veremez. İnsan, Tanrı'ya olan ihtiyacını bastırdığında, bu boşluğu dolduracak hiçbir anlam bulamaz. Ateizm, insanın bu varoluşsal açlığını doyuramaz. Lubac, anlam arayışının yalnızca insanın kendi sınırlarını aşması ve aşkın bir bağ kurmasıyla mümkün olduğunu vurgular.

Antropolojik ateizm, insanın yüceliğini Tanrı'dan bağımsız bir şekilde temellendirmeye çalışır. Feuerbach gibi düşünürler, insanın kendi niteliklerini Tanrı'ya atfederek kendini küçümsediğini savunmuşlardır. Ancak Lubac, insanın yüceliğinin Tanrı'dan bağımsız olarak temellendirilemeyeceğini belirtir. İnsan, yalnızca kendi yansımasını idealize ederek yüce bir varlık olamaz; onun yüceliği, Tanrı ile olan ilişkisiyle belirlenir görüşü ile, insanın kendi doğasının sınırlarını aşarak yüceliğini gerçekleştirebilmesi için Tanrı ile bağını koruması gerektiğini ifade eder.

Lubac'a göre, antropolojik ateizm insan özgürlüğünü Tanrı'ya olan bağımlılıktan kurtulmak olarak tanımlar. Ancak bu özgürlük, insanı yalnızca daha büyük bir yalnızlığa ve anlamsızlığa sürükler. Lubac, insan özgürlüğünün, Tanrı ile olan bağın reddiyle değil, bu bağın yeniden keşfedilmesiyle gerçekleşeceğini savunur: Antropolojik ateizm, özgürlük vaat ederken, aynı zamanda da insanı anlamdan yoksun bir dünyaya hapseder. Bu yaklaşım, özgürlüğün yalnızca bireyin kendine dayanması

gerektiğini öne sürer; ancak bu, insanın derin manevi ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır.

Lubac, antropolojik ateizmin toplumsal dayanışmayı zayıflattığını ve insanın yalnızca bireysel ihtiyaçlarına odaklandığını savunur. Din, insanı yalnızca bireysel olarak değil, toplumsal bir varlık olarak da şekillendirir. Antropolojik ateizm, bu toplumsal boyutu göz ardı ederek insanın toplumsal bağlarını zayıflatır. Onun bakış açısına göre, Tanrı'nın varlığı, yalnızca bireyin değil, toplumun da ahlaki ve manevi temelini oluşturur. Antropolojik ateizm, bu temeli yok eder. İnsanı anlamadaki eksiklikleri nedeniyle insan doğasının derinliklerini kavrayamayan bir anlayıştır. İnsan, yalnızca fiziksel veya toplumsal bir varlık değil, aynı zamanda metafiziksel bir varlık olduğu için, onun anlamını ve yüceliğini yalnızca Tanrı ile olan ilişkisi tam olarak açıklayabilir. Lubac, antropolojik ateizmin insanı yücelik ve özgürlük vaatleriyle yalnızlığa ve anlamsızlığa sürüklediğini vurgular. İnsan, ancak Tanrı ile olan bağını yeniden keşfederek gerçek anlamına ulaşabilir.[99]

[99] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 38-48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİ BİR İNSAN VE YENİ BİR PERSPEKTİF

3.1. LUBAC'IN İNSAN VE DİN ANLAYIŞI

Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism adlı eserinde insanın doğasını, Tanrı ile olan bağını ve dinin insan hayatındaki yerini derinlemesine analiz eder. Ona göre, insanın yüceliği, yalnızca Tanrı ile olan bağını anlaması ve bu bağı sürdürmesiyle mümkündür. Lubac, insanın aşkın bir boyutu olduğunu savunur ve bu boyutun yalnızca din aracılığıyla tam anlamıyla kavranabileceğini ifade eder. Ayrıca, özgürlük ve dinin birbirine karşıt olmadığını, aksine insan doğasının tamamlanmasında birlikte var olabileceğini savunur.

Din, Lubac'a göre, insanın Tanrı ile olan bağını ifade etmesinin ve bu bağı anlamlandırmasının bir aracıdır. Din, insanın anlam arayışında ona rehberlik eder ve toplumsal bağlarını güçlendirir. Lubac, dinin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir boyuta sahip olduğunu vurgular. Din, insanın ahlaki değerlerini, toplumsal sorumluluklarını ve manevi ihtiyaçlarını bir araya getirir. Bu bağlamda, din, insanın hem bireysel hem de toplumsal yaşamında merkezi bir rol oynar. İnsan ve dinin, özgürlük ve yücelik açısından birbirini tamamladığını savunur. Modern ateist hümanizmin iddialarının aksine, din, insan özgürlüğünü kısıtlamaz; aksine, insanın gerçek anlamda özgürleşmesine olanak sağlar. Din, insanın yalnızca kendine dönmesine değil, kendini aşmasına ve daha büyük bir özgürlük alanına erişmesine olanak tanır. Din, insanın sınırlı varoluşunu aşmasını ve daha yüksek bir anlam düzeyine ulaşmasını sağlar. Bu özgürlük, bireysel iradenin ötesinde, insanın Tanrı ile olan bağını yeniden keşfetmesiyle gerçekleşir.

Lubac, modern ateist hümanizmin dinin insan üzerindeki etkisini reddettiğini ve dinin insan özgürlüğüne engel olduğunu savunduğunu eleştirir. Ona göre, dinin reddi, insanın anlam arayışını daha da zorlaştırır. Din, insanın metafiziksel ihtiyaçlarını karşılayan bir yapı sunarken, bu reddediş, insanı anlamsızlığa sürükler. Dinin, modern dünyanın manevi krizine bir yanıt sunabileceğini ve insanın anlam kaybını gidermede önemli bir rol oynayabileceğini savunur.

Henri de Lubac, insan ve dini, birbirini tamamlayan unsurlar olarak görür. İnsan, doğası gereği Tanrı ile ilişki kurma kapasitesine sahiptir ve bu ilişki, insanın anlam, yücelik ve özgürlük arayışında merkezi bir rol oynar. Din, insanın bu bağını ifade etmesinin ve anlamlandırmasının bir aracıdır. Lubac, modern dünyada dinin reddinin insanın metafiziksel ihtiyaçlarını karşılayamayacağını ve insanı derin bir anlamsızlığa sürükleyeceğini savunur. Ona göre, insan ve din arasındaki ilişki, insanın varoluşsal anlamını bulması ve toplumsal düzeni sürdürebilmesi için vazgeçilmezdir.[100]

3.1.1. Tanrı İle Bağın İnsanın Yüceliği İçin Gerekliliği

Henri de Lubac'a göre, insanın yüceliği, yalnızca fiziksel ya da biyolojik bir varlık olmaktan öte, Tanrı ile olan bağıyla anlam kazanır. İnsan, varoluşsal anlamını ve değerini, Tanrı'nın ona verdiği yüce özelliklerde bulur. Bu bağ, insanın doğasını aşmasına ve kendi sınırlarını aşarak metafiziksel bir gerçeklikle bağlantı kurmasına olanak tanır. İnsanın Tanrı ile bağının onun sınırlarını aşma kapasitesini ortaya çıkardığını vurgular. İnsan, yalnızca maddi dünyaya hapsolmuş bir varlık değildir; doğasında aşkın bir boyut ve derin bir anlam arayışı barındırır. Tanrı, insanın bu anlam arayışında merkezî bir role sahiptir: "İnsan, yalnızca Tanrı ile ilişkisinde yüceliğini tam anlamıyla gerçekleştirebilir. Bu bağ, onun kendini keşfetmesine ve anlamını bulmasına olanak tanır." Bu bağlamda, insanın Tanrı ile olan ilişkisi, onun içsel büyüklüğünü ve yüceliğini besleyen temel unsurdur. Tanrı'nın reddi, insanın yalnızca fiziksel ve toplumsal bir varlık olarak algılanmasına neden olur ki bu, insan doğasının derinliğini göz ardı eden bir yaklaşımdır.

Lubac, Tanrı'nın insan doğasına anlam katan bir güç olduğunu savunur. İnsan, Tanrı'nın suretinde yaratıldığı için, Tanrı'ya yöneldiğinde kendi yüceliğini daha iyi kavrayabilir. Tanrı ile bağ, insanın yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal bağlamda da yüceliğini artırır. Bu ilişkinin insanın onurunu ve özgürlüğünü nasıl beslediğini, Tanrı olmadan insanın, kendi doğasının derinliklerine ulaşamayacağını ve anlamını tam olarak gerçekleştiremeyeceğini aynı zamanda Tanrının, insanın varoluşunun kaynağı ve onun yüceliğinin garantisi olduğunu söyleyerek daha açık anlatmaya çalışır.

[100] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 30-35.

Lubac, Tanrı'nın yadsınmasının insan yüceliği üzerindeki yıkıcı etkilerine dikkat çeker. Ateist hümanizmin Tanrı'yı reddederek insanı özgürleştirme iddiasına karşı, bu durumun insanın anlamını ve değerini kaybetmesine yol açacağını savunur. Tanrı'nın reddi, insanın kendini yüceltme çabasında eksik bir varoluş yaratır ve onu nihai bir anlamsızlığa sürükler. Tanrı ile bağın kopmasının, insanın yalnızca varoluşsal bir boşluk içinde kaybolmasına neden olduğu yetmezmiş gibi birde bu durum, insanın yücelik arayışını anlamsızlaştırır ve onu sınırlı bir varlık haline getirir. İnsanın yalnızca Tanrı ile olan bağını kabul ederek kendi doğasını tam anlamıyla anlayabileceğini ve bu bağın yadsınmasının insanı nihilizme sürükleyebileceğini belirtir. Tanrı ile bağ, yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir anlam taşır. Bu bağın insan toplumlarında dayanışmayı, adaleti ve sevgiyi teşvik ettiğini savunur. İnsanlar arasındaki etik ve ahlaki değerler, Tanrı ile olan bağ temelinde anlam kazanır. Tanrı ile bağ, insan toplumlarının yüceliğini koruyan ve sürdüren bir çerçeve sunar. Tanrı, yalnızca bireyin değil, toplumun da ahlaki ve manevi temellerini oluşturur. Bu bağ olmadığı takdirde, toplumlar yalnızca geçici menfaatlere dayalı ahlaki olarak bozulmuş bir düzene mahkûm olur.

Lubac'a göre, Tanrı ile bağ, insanın yüceliği ve anlam arayışı için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu bağ, insanın varoluşunu derinlemesine kavramasını ve sınırlarını aşmasını sağlar. Ayrıca, toplumsal bağlamda dayanışmayı ve ahlaki bir düzeni teşvik eder. Tanrı'nın reddedilmesinin insanın metafiziksel açlığını tatmin edemeyeceğini ve insanı derin bir anlamsızlığa sürükleyeceğini vurgular. İnsan, Tanrı ile olan bağını yeniden keşfederek gerçek anlamına ve yüceliğine ulaşabilir.[101]

3.1.2. Din ve özgürlüğün bir arada nasıl var olabileceği

Lubac, modern ateist hümanizmin dinin özgürlüğü sınırladığı ve bireyin kendini gerçekleştirme çabalarını engellediği yönündeki iddialarını eleştirir. Ona göre, bu iddialar dinin gerçek doğasını anlamaktan uzaktır. Din, yalnızca bir otorite ya da kurallar bütünü değildir; aynı zamanda insanın kendi doğasını anlamasına ve özgürlüğünü gerçekleştirmesine rehberlik eden bir yapıdır: "Din, özgürlüğün düşmanı değil, onun tamamlayıcısıdır. Tanrı ile bağını yeniden keşfeden insan, gerçek anlamda

[101] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 21-27.

özgürlüğüne ulaşabilir. Dinin yalnızca bireysel değil, toplumsal özgürlükler için de bir temel sunduğunu ifade eder. Din ve özgürlüğün yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde de birlikte var olabileceğini savunur. Bireylerin kendi aralarında ve toplum içinde ahlaki ve manevi bir düzen oluşturmasına yardımcı olur. Bu bağlamda din, toplumsal özgürlüklerin korunması ve dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol oynar. Toplumlar, yalnızca bireylerin özgürlüğünü değil, aynı zamanda onların sorumluluklarını da teşvik eden bir ahlaki temel üzerine inşa edilmelidir. Din, bu temeli sağlar. Dinin toplumsal boyutu, özgürlükle çatışmak yerine, onu güçlendiren bir zemin oluşturur.

Gerçek özgürlük, yalnızca bireyin iradesine dayanmaz; insanın sınırlarını aşarak aşkın bir gerçeklik ile bağlantı kurmasıyla anlam kazanır. Tanrı, insanın yalnızca bir yaratıcısı değil, aynı zamanda özgürlüğünün kaynağıdır. İnsan, Tanrı'ya yöneldiğinde, kendi doğasının sınırlarını aşar ve daha derin bir özgürlük düzeyine erişir. İnsan, Tanrı'ya yöneldiğinde, yalnızca kendini anlamakla kalmaz, aynı zamanda kendisini sınırlayan bağlardan kurtularak özgürlüğünü gerçekleştirir. Tanrı ile bağ, insanın bireysel özgürlüğünü bir anlam çerçevesine oturtur ve bu özgürlüğün sorumlulukla dengelenmesini sağlar.

Modern ateist hümanizm, dinin bireyin özgürlüklerini sınırladığı ve otoriter yapıları beslediği görüşünü öne sürer. Ancak Lubac, bu eleştirilerin dinin gerçek doğasını anlamadığını savunur. Ona göre, dinin özgürlük üzerindeki etkisi, insanın kendi doğasını ve sınırlarını aşmasına olanak tanıyan bir rehberlik sunmasından kaynaklanır. Tanrı'ya dayalı bir özgürlük anlayışı, bireyin sorumsuz bir bağımsızlık yerine anlamlı bir özgürlük elde etmesini sağlar. Din, özgürlüğü sınırlamaz; aksine, ona derin bir anlam kazandırır ve bireyin yalnızca kendine yönelmesini engelleyerek daha büyük bir perspektif sunar. Din ve özgürlüğün bir arada var olabileceğini ve bu birlikteliğin insanın anlam ve yücelik arayışında merkezi bir rol oynadığını savunur. Din, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin geliştirilmesinde rehberlik eden bir araçtır. Tanrı ile bağ, insanın yalnızca sorumluluğunu değil, aynı zamanda kendi sınırlarını aşarak gerçek özgürlüğünü kazanmasını sağlar. Lubac, modern ateist hümanizmin din ve özgürlüğün çeliştiği iddialarına karşı, bu iki kavramın insanın varoluşsal anlamında nasıl bütünleştiğini göstermeye çalışır. [102]

[102] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 30-40.

3.2. ANTROPOLOJİK ATEİZME ALTERNATİF OLARAK HRİSTİYAN HÜMANİZMİ

Hristiyan hümanizmin temelinde, insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı ve bu nedenle doğasında bir yücelik taşıdığı inancı yatar. Bu yaklaşım, insanın anlamını ve değerini, Tanrı ile olan ilişkisinde bulduğu bir dünya görüşüne dayanır. Hristiyan hümanizmi, Tanrı'nın insanın ahlaki ve metafiziksel anlam arayışındaki rolünü vurgular. İnsan, yalnızca kendi çabalarıyla değil, Tanrı ile olan bağını yeniden keşfederek yüce bir varlık haline gelir. Antropolojik ateizm, Tanrı'yı reddederek insanın kendi yüceliğini ve özgürlüğünü yaratabileceğini savunurken, Lubac'ın Hristiyan hümanizmi, insanın yüceliğinin ve anlamının Tanrı ile olan bağında yattığını vurgular. Bu yaklaşım, yalnızca bireysel bir anlam arayışını değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve manevi birliği de içerir. Hristiyan hümanizmi, dinin insanlık tarihindeki olumlu etkilerini ve insan doğasına dair derin bir anlayış sunduğunu iddia eder.

Hristiyan hümanizmi, Rönesans ve Reformasyon dönemlerinde gelişen hümanist düşüncelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda, insanın entelektüel, ahlaki ve manevi potansiyellerine vurgu yapılır. Örneğin, Hristiyan hümanist düşünürler arasında yer alan Erasmus, insana verilen özgürlüğü ve aklı, Tanrı'nın bir armağanı olarak yorumlamış ve bu yetilerin insanın Tanrı'ya yönelmesinde önemli bir rol oynadığını savunmuştur. Lubac, Hristiyan hümanizmin, seküler hümanizmin aksine, insanın Tanrı ile olan bağını koruyarak yüceliğini tanımladığını ifade eder. Tarih boyunca Hristiyanlık, yalnızca bireyin değil, aynı zamanda toplumun da manevi temellerini oluşturmuş ve insanın yüceliğine yönelik bir anlayışı teşvik etmiştir.

Antropolojik ateizm, insan doğasını tamamen materyalist ve toplumsal bir perspektifle ele alırken, Hristiyan hümanizmi, insanın metafiziksel bir boyuta sahip olduğunu savunur. İnsan, Tanrı ile olan bağını kaybettiğinde yalnızca fiziksel bir varlık olarak algılanır ve bu durum, insanın yüceliğini ve anlamını kaybetmesine yol açar. Tanrı olmadan insan, yalnızca kendi sınırları içinde hapsolur ve gerçek anlamını yitirir. Bir diğer taraftan, Antropolojik ateizm, insanın özgürlüğünü Tanrı'dan bağımsız bir şekilde tanımlar. Hristiyan hümanizmi ise özgürlüğün, Tanrı ile olan bağın bir sonucu olduğunu ifade eder. İnsan, yalnızca Tanrı'ya yönelerek kendi özgürlüğünü tam anlamıyla gerçekleştirebilir.

Hristiyan hümanizmi, yalnızca bireysel bir anlam arayışı sunmaz; aynı zamanda toplumsal dayanışmayı teşvik eder. Lubac, dinin insan toplumlarının ahlaki ve manevi temellerini oluşturduğunu savunur. Antropolojik ateizmin toplumsal bağlamda bir boşluk yarattığını öne sürer. Antropolojik ateizm, insanın yalnızca bireysel varlığına odaklanırken, Hristiyan hümanizmi toplumsal dayanışmayı ve ahlaki düzeni destekler. Böylelikle, insanlık için yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda bir anlam ve ahlak çerçevesi sunar. Bu çerçeve, insanın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yüceliğini gerçekleştirmesine olanak tanır. Hristiyan hümanizmi, modern dünyada yaşanan manevi krizlere karşı bir çözüm olarak önerilir. İnsanın aşkın bir varlık olduğunu ve bu aşkınlık sayesinde yalnızca kendisini değil, aynı zamanda toplumunu da dönüştürebileceğini savunur.

Antropolojik ateizme karşı bir alternatif olarak Hristiyan hümanizmi, insanın Tanrı ile olan bağını koruyarak yüceliğini ve anlamını gerçekleştirmesine olanak tanır. Lubac, Hristiyan hümanizminin, insanın bireysel özgürlüğünü ve toplumsal dayanışmasını destekleyen bir dünya görüşü sunduğunu ifade eder. İnsanın doğasını, Tanrı ile olan bağı çerçevesinde anlamlandırır ve bu bağlamda insanın yüceliğini, aşkınlığını ve özgürlüğünü vurgular. Sevgi, dayanışma, ahlaki gelişim ve toplumsal sorumluluk gibi değerler, bu anlayışın temel taşlarını oluşturur. Tarihsel ve dinsel bağlamda, bu yaklaşım, modern dünyada insan doğasının metafiziksel derinliğini yeniden keşfetme ve anlam krizine çözüm sunma potansiyeline sahiptir.

3.2.1. Feuerbach'ın Antropolojik Ateizminin Ötesine Geçen Bir İnsan Anlayışı.

Hristiyan hümanizmi, Antropolojik ateizmin Tanrı'yı reddederek insanın kendi yüceliğini ve özgürlüğünü yaratabileceğini savunan anlayışına karşı duran, insanın değerini ve ahlaki sorumluluğunu, Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak ele alan bir düşünce akımıdır. Bu yaklaşım, Rönesans döneminden itibaren Hristiyan teolojisi ile hümanist düşüncenin sentezini temsil eder. Hristiyan hümanizminde insan anlayışı, teolojik ve felsefi temeller üzerine inşa edilmiştir. Hristiyan hümanizminin merkezinde, insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı inancı yer alır. Bu anlayışa göre; İnsan, yaratılışında Tanrı'nın ahlaki, akli ve manevi niteliklerini taşır. Bu durum, insanı diğer yaratıklardan ayırır ve ona özel bir değer katar. İnsan, Tanrı'nın iradesine uygun bir

yaşam sürmekle yükümlüdür. Hristiyan hümanizmi, insanın özgür iradesine ve ahlaki sorumluluğuna vurgu yapar. İnsan, doğru ile yanlışı ayırt edebilecek bir akla ve iradeye sahiptir. Ancak özgür irade, insanın Tanrı'ya sadakat göstermesi gereken bir sınav alanıdır.

İnsan, özünde hem Tanrı'yı hem de diğer insanları sevme yükümlülüğüne sahiptir. Tanrı'nın sevgisi, insanı ahlaki açıdan mükemmelleştiren bir güç olarak görülür. Bu anlayış, hümanizmin insan merkezli etik yaklaşımı ile Hristiyanlığın manevi değerlerini birleştirir. Hristiyan hümanizminde insan anlayışı, insanın Tanrı ile olan ilişkisine dayalı olarak şekillenir. İnsan, yaratılış itibarıyla değerli, ancak günah nedeniyle sınırlıdır. Buna rağmen, insanın kurtuluş ve mükemmelleşme potansiyeli, onu hem bireysel hem de toplumsal sorumluluklar üstlenmeye teşvik eder. Hristiyan hümanizmi, bu yönüyle teolojik düşüncenin insancıl boyutunu ortaya koyar ve insanı hem Tanrı'nın hem de diğer insanların sevgisiyle ahlaki olarak şekillendiren bir yaklaşım sunar.

3.2.2. Sevgi Ve Birlik Temelli Bir Etik

Hristiyan hümanizmi, etik anlayışını sevgi ve birlik kavramları üzerine inşa eder. Bu yaklaşım, insanın hem bireysel hem toplumsal yaşamında sevgi aracılığıyla ahlaki bir bütünlük ve uyum sağlaması gerektiğini savunur. Hristiyanlığın temel ilkelerinden olan Tanrı sevgisi ve komşuyu sevme, bu etik anlayışın mihenk taşıdır. Hristiyan hümanist düşünürler, sevgi ve birlik temelinde bir etiğin insan doğasını yücelttiğini ve toplumsal ilişkilerde barış ve adaleti mümkün kıldığını vurgular. De Lubac'ın özellikle sevgi ve birlik temelli bir etik anlayışına yaptığı katkılar, onun ilahiyat ve insan anlayışını Tanrı-merkezli bir perspektifle yeniden yorumlamasında yatar.

Henri de Lubac, Hristiyan hümanizminde sevgi ve birliği ele alırken insanın doğal ve doğaüstü boyutlarının ayrılmaz bir bütün olduğunu savundu. İnsanın doğal yetilerinin Tanrı'nın lütfuyla tamamlandığını ve bu birleşimin sevgi ve birlik temelinde bir ahlaki düzeni teşvik ettiğini belirtmiştir. İnsan, hem doğası gereği sosyal bir varlık hem de Tanrı'ya yönelen bir yaratılışa sahiptir. İnsan, Tanrı'nın sevgisine doğuştan yanıt vermeye çağrılmıştır. Bu, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir sevgi etiği oluşturur. Sevgi, insanın Tanrı'nın planına uygun bir yaşam sürmesinin en temel aracıdır.

De Lubac, Kilise'yi sevgi ve birlik temelli bir etiğin en önemli taşıyıcısı olarak görmüştür. Kilise'nin sadece bireysel bir mistik deneyim alanı değil, aynı zamanda toplumsal bir dayanışma mekânı olduğunu savunur. Ona göre, Kilise, insanları Tanrı sevgisi ve komşuya duyulan sevgi aracılığıyla birleştirir. Kilise, tüm insanlık için bir sevgi modeli sunar. Kilise'nin birleştirici görevi, Tanrı'nın sevgisinin dünyaya yayılmasını sağlamaktır. Bu anlayış, toplumsal barış ve adaletin temelini oluşturan bir sevgi etiği doğurur.

Henri de Lubac, insanın onurunu sevgi ve birlik bağlamında ele almıştır. Ona göre, insan onuru, Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmaktan kaynaklanır. Bu, her insanın eşit ve değerli olduğunu savunan bir etik anlayışı teşvik eder. İnsanların Tanrı'nın sevgisini paylaşmaları ve birbirlerini sevmeleri, insan onurunun korunmasını ve toplumsal birlikteliğin güçlenmesini sağlar. Sevginin toplumsal düzeyde dayanışmayı artırdığına ve adaletin tesisine katkıda bulunduğuna inanır. Sevgi, sadece bireysel bir ahlaki ilke değil, toplumsal yapının düzenlenmesinde bir rehberdir. Hristiyan hümanizminde sevgi ve birlik temelli bir etik anlayışını yeniden şekillendirmiştir. Onun düşüncesinde sevgi, insanın Tanrı ile olan ilişkisini derinleştiren, bireyleri toplumsal düzeyde birleştiren ve insan onurunu yücelten bir ilkedir. Doğa ve lütufun birliği, Kilise'nin birleştirici rolü, insanın onuruna verdiği değer ve Mesih merkezli bir sevgi anlayışı, bu konuda yaptığı en önemli katkılardır. Sevgi, sadece bireysel bir erdem değil, aynı zamanda toplumun uyum ve barış içinde yaşayabilmesi için gerekli olan temel bir güçtür.[103]

3.3. MODERN İNSAN İÇİN BİR YOL HARİTASI

3.3.1. İnsanlık için Lubac'ın önerdiği çözüm yolları

Henri de Lubac, antropolojik ateizm ve ateist hümanizme karşı Hristiyan hümanizminin derinleştirilmiş bir eleştirisini ve çözüm önerilerini sunmuştur. Bu bağlamda, insanlık için önerdiği çözüm yolları, insanın ontolojik ve ahlaki gerçekliğine yeniden dönmesini teşvik eden bir dizi ilkeyi içerir. Bunlardan kısaca bahsetmemiz

[103] Henri de Lubac, **Catholicism: Christ and the Common Destiny of Man, çev. Lancelot C. Sheppard ve Sister Elizabeth Englund**, Ocd, San Francisco: Ignatius Press, 1988) s. 326-340.

gerekirse;

Lubac, antropolojik ateizmin insanın doğasını yalnızca maddi gerçekliğe indirgediğini ve insanın manevi boyutunu göz ardı ettiğini savunur. Ateist hümanizmde insan, Tanrı'dan koparıldığı için kendi kimliğini kaybeder ve nihai anlamı bulamaz. İnsan ancak Tanrı'ya yönelerek ve O'nunla bir bağ kurarak varoluşunun anlamını keşfedebilir, yalnızca doğasına bağlı kalmakla yetinemez; doğaüstü ile bağını yeniden keşfetmelidir. İnsan, hem doğası hem de lütfu gereği Tanrı'ya açıktır ve Tanrı ile bir ilişki kurmadan tam bir varoluş elde edemez. İnsan yalnızca doğal bir varlık değildir; onun nihai amacı Tanrı ile birleşmektir ve bu birleşme lütufla gerçekleşir. [104]

Lubac, ateist hümanizmin insanları bireysellik içinde yalnızlığa mahkûm ettiğini ileri sürer. Ateist hümanizmde, insan sevgisi yalnızca bireyci veya faydacı bir düzleme indirgenir. Hristiyan hümanizmi, sevgi ve birlik üzerinden daha kapsayıcı bir insanlık vizyonu sunar. Sevgi, bireyleri ve toplumları birleştiren en güçlü ahlaki değerdir. İnsanlığın etik temellerini sevgi ve birlik üzerinden yeniden inşa etmesi gerekir. Tanrı'nın sevgisi, yalnızca bireyi dönüştürmez; aynı zamanda insan topluluğunu adalet ve barışa yönlendirir. [105] Bu sevgi, yalnızca bireyler arasında değil, insan ve Tanrı arasında da bir bağ kurmalıdır.

Antropolojik ateizmde insan, Tanrı'yı reddederek kendi bağımsızlığını kazanacağını varsayar. Ancak Lubac'a göre bu, insanın gerçek doğasına aykırıdır. İnsan, Tanrı ile bir ilişki içinde yaratılmıştır ve bu birlik koparıldığında hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir boşluk oluşur. İnsan, Tanrı ile olan ilişkisini yeniden kurmalıdır. *"*Kilise, Tanrı ile insan arasındaki bağın yeniden inşasını mümkün kılar. Bu bağ, insanın yalnızca Tanrı'nın sevgisini kabul etmesiyle gerçekleşebilir."[106] Bu, Tanrı'nın lütfuna açık olmak ve Mesih aracılığıyla sevgi ve kurtuluşu kabul etmekle mümkündür.

Lubac, ateizmin insanı anlam krizine sürüklediğini ve nihayetinde nihilizme yol açtığını savunur. Ateizm, insanın yalnızca kendi gücüne dayanmasını savunur; ancak bu, varoluşsal bir boşluk yaratır. Bu krizden çıkışın yolu, insanın kendini aşarak Tanrı'ya yönelmesidir. Ateizm, insanın köklerinden kopmasına yol açar ve onu sonsuz bir yalnızlık içine bırakır.[107] İnsan, varoluşsal sorularına cevap ararken ateizmin ötesine

[104] Henri de Lubac, The Mystery of the Supernatural (New York: Herder and Herder, 1967), s. 28.
[105] Henri de Lubac, Catholicism: Christ and the Common Destiny of Man, s. 44.
[106] Henri de Lubac, Meditations on the Church (London: Burns & Oates, 1953), s. 90.
[107] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 65.

geçmeli ve Hristiyan hümanizminin sunduğu anlam dolu bir vizyonu benimsemelidir.

Lubac, Kilise'nin toplumsal dayanışmayı ve ahlaki yenilenmeyi sağlayabilecek bir yapı olduğuna inanır. Ateist hümanizmde birey, toplumsal bağlardan kopmuş, izole bir varlık haline gelir. Oysa Kilise, insanları Tanrı'nın sevgisi ve Mesih'in kurtuluş mesajı etrafında birleştirerek anlamlı bir topluluk oluşturur. "Kilise, Mesih'in bedeni olarak, insanlığa sevgi ve birlik yoluyla gerçek barış ve adaleti getirir."[108] İnsan, Kilise'nin dönüştürücü gücünü kabul ederek, sevgi ve birlik temelinde yeniden inşa edilen bir topluma katılmalıdır.

Henri de Lubac, ateist hümanizmin insanı yalnızlığa, anlam kaybına ve nihilizme sürüklediğini vurgulayarak, Hristiyan hümanizminin insanlık için daha sağlam bir çözüm sunduğunu ileri sürer. İnsanlığın Tanrı ile bağını yeniden kurması, sevgi ve birlik temelli bir etik anlayışı benimsemesi ve Kilise'nin dönüştürücü rolünü kabul etmesi, önerdiği başlıca çözüm yollarıdır. Bu çözüm önerileri, insanı ontolojik köklerine döndürürken, toplumsal düzeyde bir barış ve dayanışma atmosferi yaratmayı hedefler.

3.3.2. Din Ve Anlam Arayışının Modern Dünyadaki Yeri

Peki, ateist hümanizmin vaat ettiği bu insan ideali gerçekte ne oldu? Bu ideal, hem teoride hem de pratikte, "insan" kavramını neredeyse tamamen çözülmüş bir hale getirdi. İnsan artık sabit bir varlık olmaktan çıktı; toplumsal ve tarihsel ilişkiler tarafından tanımlanan, sürekli değişen bir varlık haline geldi. İnsan, ne sabit bir özü, ne de evrensel bir değeri temsil ediyor. Artık insana, bir araç olarak, gelecekteki bir toplum için kullanılacak bir materyal ya da mevcut bir gücün hegemonyasını pekiştirecek bir unsur olarak bakılıyor. Hatta insan, işe yaramaz görüldüğünde bir kenara atılabiliyor. Bu yaklaşım, insan kavramını derinlemesine erozyona uğrattı. Artık insan, yalnızca biyolojik ya da ekonomik sistemlerin bir unsuru olarak görülüyor ve bu sistemlerin belirlediği anlam çerçevesinde değerlendiriliyor. Nihayetinde, bu insan kavramı o kadar radikal bir şekilde çözülmüştür ki, insanın kendisi de bir soyutlama haline gelmiştir. Gerçekte, artık insan yoktur, çünkü insanı aşkın hiçbir şey kalmamıştır.

Yeryüzündeki her şeyde, ebediyete olan bağ yok edilirse, aynı anda tüm

[108] Henri de Lubac, Splendor of the Church (San Francisco: Ignatius Press, 1999), s. 112.

derinlik ve gerçek içerik de yok edilir. Tanrı, insan için sadece ona dayatılan bir norm değildir; O, aynı zamanda insanın üzerinde durduğu Mutlak'tır, kendisini çeken bir Mıknatıs, insanı çağıran bir Öte, nefes alabileceği tek atmosfer olan Sonsuz'dur. Tanrı, insan için bir tür üçüncü boyut, derinliktir. İnsan, kendisini Tanrı olarak gördüğünde, kısa bir süre için kendisini yükselmiş ve özgürleşmiş gibi hissedebilir. Ancak bu, kısa süreli bir sarhoşluktur. Gerçekte, insan sadece Tanrı'yı aşağılamış olur ve kısa süre sonra kendisinin de bu aşağılanmadan nasibini aldığını fark eder. Eski çağlarda Hristiyanlık tarafından kovulan Kader güçleri yeniden insanın üzerine çöker. Birkaç kişi sınırsız bir cennet hayal etmeye devam edebilir. Ancak daha öngörülü olanlar, bu Kaderin yenilemeyeceğini, başlangıçta olduğu gibi sonunda da var olduğunu ve insanın tek seçeneğinin bunu kabullenmek olduğunu fark ederler. İnsana düşen tek şey, bu kaderle birleşerek onu yüceltici bir fikre dönüştürmektir. Bu bakış açısıyla, insan, kendi yaşamından neşenin saf keyfini çıkarabilir gibi görünse de, derinlerde, "hiçliğin insan varlığını karakterize ettiğini" fark eden biri, onun özünün aslında bir yenilgi olduğunu ve insanın "ölüm için yaratılmış bir varlık" olduğunu gösterecektir.[109]

Henri de Lubac'ın modern dünyadaki din ve anlam arayışı üzerine görüşleri, modernitenin yarattığı manevi boşlukları, sekülerleşmenin etkilerini ve Hristiyanlığın bu bağlamdaki kurtarıcı rolünü ele almasıyla dikkat çeker. Modern insanın karşılaştığı varoluşsal ve ahlaki sorunların kökenlerini derinlemesine analiz ederken, Hristiyanlığın sunduğu anlam dünyasını modern toplumun ihtiyaçlarına yanıt olarak önerir. Modern dünya, sekülerleşme sürecinin etkisiyle dinin toplumsal ve bireysel yaşam üzerindeki etkisini azaltmış, insanları manevi anlamdan yoksun bırakmıştır. Bu süreçte insan, yaşamın derin sorularına cevap arayışında yalnız kalmış ve nihilizm tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Sekülerleşme, insanın köklerinden kopmasına yol açmış ve modern dünyanın manevi bir çoraklık içinde debelenmesine neden olmuştur. Modern birey, anlamı kendi içinde veya tamamen dünyevi hedeflerde aramaya yönelmiş, ancak bu arayışlar yetersiz kalmıştır. Lubac, ateist hümanizmin bu anlam krizini daha da derinleştirdiğini savunur. İnsanı Tanrı'dan bağımsız kılma çabası, insanın kendi anlamını yaratabileceği yanılsamasına neden olur; oysa bu çaba, insanın

[109] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 19-21.

derin bir boşluğa düşmesiyle sonuçlanır. [110]

Henri de Lubac, Hristiyanlığın modern dünyanın anlam krizine yanıt verebilecek yegâne kaynak olduğunu savunur. Hristiyanlık, insanın yalnızca dünyevi bir varlık olmadığını, Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir varlık olarak manevi bir yönü bulunduğunu hatırlatır. Hristiyanlığın insanlığa hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlam sunduğunu ifade eder. İnsanın nihai amacı, Tanrı ile birlik içinde olmaktır ve bu birlik, modern dünyanın unuttuğu bir anlam boyutunu yeniden kazandırır. Kilise, bu anlam arayışında bir rehberdir. Kilise, insanlara Tanrı'nın sevgisini ve kurtuluş planını hatırlatarak, bireyin yalnızca kendisi için değil, diğer insanlar ve Tanrı ile uyum içinde yaşamasını teşvik eder.

Lubac, modern dünyanın anlam arayışını engelleyen en büyük sorunlardan birinin nihilizm olduğunu belirtir. Özellikle ateist hümanizmden kaynaklanan bu nihilizm, insanın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir çıkmaza sürüklenmesine neden olur. Hristiyan umudu bu soruna gerçek bir çözüm sunar. Mesih'teki umudun, modern insanın varoluşsal boşluğunu doldurabileceğini ve bu umudun sadece bireysel bir kurtuluş değil, aynı zamanda toplumsal bir yenilenme sunduğunu ifade eder. Modern dünyada dinin, özellikle Hristiyanlığın, insanın anlam arayışındaki vazgeçilmez rolünü vurgular. Ona göre, modern dünya, sekülerleşmenin etkisiyle anlamdan kopmuş ve manevi bir boşluğa düşmüştür. Hristiyanlık, insana Tanrı ile bir ilişki sunarak bu anlam krizine çözüm getirir. Kilise, modern insanın yalnızlıktan kurtulup bir topluluk içinde anlam bulmasına rehberlik eder. Hristiyan umudu, modern dünyanın nihilizmine ve bireyselcilik krizine karşı gerçek bir çıkış yolu sunar.

Bu düşünceler, modern insanın anlam arayışında dinin hâlâ vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu ve Hristiyanlığın bu bağlamda dönüştürücü bir rol oynadığını açıkça ortaya koyar.

3.3.3. Hristiyanlık ve modern felsefe arasındaki uzlaşma imkânları.

Hristiyanlık ile modern felsefenin ilişkisi, tarih boyunca hem çatışma hem de işbirliği şeklinde tezahür etmiştir. Modern felsefenin eleştirel yöntemi ve rasyonaliteye dayalı yaklaşımı, özellikle Aydınlanma Dönemi'nde Hristiyan inançlarıyla ciddi bir

[110] Henri de Lubac, The Drama of Atheist Humanism, s. 65-73.

karşıtlık oluşturmuş gibi görünse de, bu iki alan arasında uzlaşma arayışları da olmuştur. Bu bölümde, Hristiyanlık ile modern felsefe arasında bir uzlaşma imkânı olup olmadığı incelenecek ve bazı temel yaklaşımlar ele alınacaktır.

Hristiyanlık, vahiy ve iman esasına dayanırken, modern felsefe genellikle rasyonalite ve deneyime vurgu yapar. Ancak, bu iki yaklaşımın tamamen uzlaşmaz olduğu söylenemez. Örneğin, Thomas Aquinas (1225–1274), Aristoteles'in felsefi yöntemlerini Hristiyan teolojisiyle birleştirerek, iman ve akıl arasında bir uyum kurmaya çalışmıştır. Aquinas'ın Summa Theologica eserinde belirttiği gibi, akıl, Tanrı'nın varlığını ve niteliklerini anlamada önemli bir araçtır.[111]

Modern dönemde ise, Immanuel Kant'ın (1724–1804) Saf Aklın Eleştirisi adlı eseri, akıl ve iman arasındaki ilişkiye yeni bir perspektif kazandırmıştır. Kant, Tanrı'nın varlığına dair metafiziksel kanıtları eleştirse de, ahlaki zorunluluğun bir parçası olarak Tanrı fikrini savunmuştur. Ona göre, ahlaki düzenin mümkün olabilmesi için Tanrı fikri zorunludur.[112]

Modern felsefenin bazı yaklaşımları, Hristiyan inançlarını yeniden yorumlama fırsatı sunmuştur. Özellikle varoluşçu filozoflar arasında, Søren Kierkegaard (1813–1855) ve Gabriel Marcel (1889–1973) gibi isimler, Hristiyanlığın bireysel deneyim ve varoluşsal kaygılarla uyumlu olabileceğini savunmuşlardır. Kierkegaard, Hristiyan imanının irrasyonel bir sıçrayış olduğunu vurgulamış ve bu durumun modern bireyin özgürlüğüyle çelişmediğini ileri sürmüştür.[113] Bunun yanı sıra, Hristiyanlık ve modern felsefe arasında bir uzlaşma arayışında olan Paul Tillich (1886–1965) gibi teologlar, felsefi kavramları teolojik bir çerçevede yeniden yorumlamışlardır. Tillich'e göre, Tanrı, "varlığın özü" olarak anlaşılmalı ve bu kavram modern felsefenin ontolojik meseleleriyle uyumlu hale getirilebilir.[114]

Hristiyanlık ile modern felsefenin uzlaşma çabaları, hem teolojik hem de felsefi eleştirilerle karşılaşmıştır. Bir yandan, bazı teologlar, modern felsefenin eleştirel yaklaşımının imanla çeliştiğini ve dini hakikatleri sorgulayıcı bir pozisyona çektiğini iddia etmişlerdir. Öte yandan, bazı filozoflar, Hristiyanlık gibi dogmatik sistemlerin felsefenin özgürleştirici potansiyelini sınırladığını savunmuşlardır. Bu noktada, 19.

[111] Thomas Aquinas, Summa Theologica, New Advent Press, 1920.
[112] Immanuel Kant, **Saf Aklın Eleştirisi**, çev. Naci PEKTAŞ, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2022.
[113] Soren Kierkegaard, Korku ve Titreme, çev: Nur Beier. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019.
[114] Paul Tillich, Systematic Theology, University of Chicago Press, 1951.

yüzyılın iki Alman düşünürü, Ludwig Feuerbach ve Friedrich Nietzsche, modern insanlık dramının baş aktörleri olarak öne çıkar. Feuerbach'ın büyüklüğü, öncelikle Hegel'in sistemini çözmesi ve modern devrimci düşüncenin temelini atmasıdır. Nietzsche ise, insanlığa yönelik "üst insan" vizyonunu geliştirmiş ve Tanrı'nın ölümünü ilan ederek, insanlığın kendi değerlerini yaratması gerektiğini savunmuştur. Friedrich Nietzsche'nin "Tanrı'nın ölümü" kavramı, modern felsefenin dine karşı eleştirel duruşunun en belirgin örneklerinden biridir.[115]

Feuerbach, Hristiyanlığın Özü adlı kitabında, Tanrı'nın aslında insanın kendi yüceltilmiş özelliklerinden başka bir şey olmadığını vurgular. Ona göre, Tanrı, insanın en yüce düşüncelerini ve en saf duygularını ifade eden bir aynadır. Feuerbach, aynı zamanda, Tanrı'nın varlığını tamamen inkâr etmekle suçlandığında, bu terimi bir anlamda reddeder. Ona göre, gerçek anlamda "ateist" olan kişi, Tanrı'yı inkâr eden değil, "sevgi, bilgelik ve adalet gibi ilahi nitelikleri" anlamsız bulan kişidir. Bu nitelikler kendi başlarına bağımsız bir anlam taşır ve insanın bilincine zorla kabul ettirilir; bu nitelikler kendi gerçekliklerinin garantisidir. Bu nedenle, Feuerbach'a göre, sevginin Tanrı'ya kurban edilmemesi için "Tanrı'yı sevgiye kurban etmek" gerekir. Böylece, dini doğru bir şekilde anladığımızda, din insan doğasının gizli hazinelerini açığa çıkarmanın bir yoludur. Din, insan doğasının en yüce düşüncelerini ve en saf duygularını ifade ettiği büyük bir kitaptır. Ona göre, din doğru bir şekilde anlaşılırsa, insanı kendi özüne döndürür ve bu özle bir inanç yaratır.

Hristiyanlık ile modern felsefe arasındaki uzlaşma çabaları, tarih boyunca farklı yöntemlerle ele alınmış ve değişen düşünsel bağlamlara bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. Aydınlanma Dönemi'nden itibaren artan rasyonalite vurgusu, Hristiyanlık ile modern felsefe arasında belirgin bir gerilim yaratmış olsa da, bu gerilim aynı zamanda her iki tarafın birbirini eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirmesine olanak tanımıştır. Akıl ve iman arasındaki bu gerilimin tamamen çözülebileceğini söylemek zordur; zira akıl, evrensel hakikati sorgulama ve kanıtlama arayışındayken, iman, aşkın bir varoluşu kabul etmeye ve bu varoluşu anlamlandırmaya dayanır. Ancak, günümüzde felsefi ve teolojik çalışmalar, bu iki alanın çatışmadan ziyade bir diyalog içinde olabileceğine dair güçlü örnekler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, çağdaş teologlar, Tanrı kavramını daha ontolojik ve

[115] Friedrich Nietzsche, s. 126.

sembolik bir bağlamda yeniden ele alarak, Hristiyanlık inançlarının günümüzün felsefi sorunlarıyla uyumlu olabileceğini göstermektedir.

Güncel olarak, bilim ve teknolojiyle birlikte ortaya çıkan etik ve varoluşsal sorular, Hristiyanlık ile modern felsefenin diyalog potansiyelini artırmaktadır. Örneğin, yapay zeka etiği, çevre felsefesi ve insanın evrendeki yeri gibi meselelerde, Hristiyanlık öğretileriyle modern felsefi yaklaşımlar arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Bu tür güncel meseleler, akıl ve iman arasındaki gerilimi bir çatışma zemini olmaktan çıkarıp, çözüm odaklı bir diyalog fırsatı haline dönüştürebilir.

Sonuç olarak, Hristiyanlık ve modern felsefe arasındaki ilişkinin tarihsel bağlamda ele alınması, bu iki alanın yalnızca çatışma değil, aynı zamanda karşılıklı öğrenme ve dönüşüm süreçleri için bir zemin sunduğunu göstermektedir. Günümüzde bu tür bir diyalog, hem teolojik hem de felsefi düşüncenin daha derin ve kapsamlı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayabilir.

SONUÇ

Bu çalışma, Ludwig Feuerbach'ın antropolojik ateizm anlayışı ile Henri de Lubac'ın bu anlayışa yönelik eleştirilerini ele alarak, modern ateizm ile Hristiyan teolojisi arasındaki gerilimi ve diyalog imkanlarını incelemiştir. Feuerbach, dinin insan bilincinin bir yansıması olduğunu savunmuş, Tanrı kavramını insanın kendi yüce niteliklerini dışsallaştırarak yarattığı bir ideal olarak tanımlamıştır. Ona göre, din, insanın kendi öz doğasına yabancılaşmasına neden olan bir proje olarak değerlendirilmeli ve aşılmalıdır. Bu yaklaşım, modern ateizmin temel taşlarından biri olarak, insan ve din arasındaki ilişkiyi eleştirel bir çerçevede yeniden şekillendirmiştir.

Henri de Lubac ise, Feuerbach'ın bu eleştirilerine teolojik bir perspektiften yanıt vererek, insanın aşkın boyutunu ve Tanrı ile olan bağının zorunluluğunu vurgulamıştır. İnsan, yalnızca maddi bir varlık değil, aynı zamanda manevi bir varlıktır ve varoluşunun anlamı Tanrı ile olan ilişkisinde gizlidir. Feuerbach'ın yaklaşımı, insanın manevi boyutunu ihmal ederek insan doğasının bütüncül bir anlayışını ortaya koymakta yetersiz kalmıştır. Dinin insanın özgürlüğü ve yüceliği için temel bir değer olduğunu savunmuş, antropolojik ateizmin indirgemeci yaklaşımını eleştirmiştir.

Bu çalışma, üç temel soru çerçevesinde Feuerbach ve de Lubac'ın görüşlerini analiz etmiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır. Feuerbach'ın antropolojik ateizmi, dinin toplumsal ve bireysel işlevlerini eleştirel bir şekilde değerlendirerek, dinin kökenine dair özgün bir bakış açısı sunmuştur. Ancak bu yaklaşım, dinin insanın aşkın bir varlık olarak anlam arayışındaki yerini tam anlamıyla açıklayamamaktadır.

Henri de Lubac, antropolojik ateizmin insanın manevi boyutunu göz ardı ederek eksik bir insan tasavvuru sunduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, insan, yalnızca Tanrı ile ilişkisinde tam anlamıyla özgür ve anlamlı bir varoluşa ulaşabilir. Ateist düşüncenin insan doğası ve özgürlük anlayışı, yalnızca bireyin fiziksel ve psikolojik boyutlarına odaklanarak, insanın aşkın bir varlık olarak anlam arayışını yeterince kapsayamamaktadır. Bu eksikliklerin dinin merkezi rolüyle giderilebileceğini savunmuştur. Sonuç olarak, bu çalışma, modern ateizm ve Hristiyan teolojisi arasındaki karşıtlıkları ele almış ve bu iki düşünce sistemi arasında bir diyalog zemininin kurulabileceğini ortaya koymuştur. Ludwig Feuerbach'ın antropolojik ateizmi, dinin insanın kendi bilinci ve doğasından kaynaklanan bir yansıma olduğunu

savunarak, Tanrı kavramını insanın kendi yüce niteliklerinin projeksiyonu olarak tanımlamıştır. Feuerbach'ın bu yaklaşımı, modern ateizmde din eleştirisinin temelini oluşturmuş ve dinin, insanın özgürlük ve anlam arayışındaki rolünü sorgulayan bir düşünce akımını beslemiştir. Feuerbach'a göre, din, insanın kendi potansiyelini dışsallaştırarak yabancılaşmasına neden olur ve bu nedenle aşılması gereken bir olgudur.

Henri de Lubac ise, antropolojik ateizmin bu görüşlerine karşı çıkarak, insan doğasının yalnızca maddi ve psikolojik bir varlık olarak ele alınamayacağını savunmuştur. İnsanın aşkın boyutunu göz ardı eden bir insan tasavvuru eksiktir. İnsan, yalnızca Tanrı ile ilişkisinde kendi varoluşsal anlamına ulaşabilir ve özgürlüğünü gerçekleştirebilir. Bu bağlamda, tüm bu eleştiriler, antropolojik ateizmin insanın manevi boyutunu ve aşkın değerlerle kurduğu bağın önemini yeterince kavrayamadığını ortaya koymaktadır.

Günümüz dünyasında bireyin anlam arayışı ve özgürlük tartışmaları, bu iki düşünce sisteminin çizdiği çerçevede hâlâ canlı bir şekilde devam etmektedir. Sekülerleşen bir dünyada, antropolojik ateizm, bireyin dini inançlardan bağımsız olarak anlam arayışını açıklamaya çalışırken, Hristiyan teolojisi, insanın aşkın bir varlık olarak manevi boyutunu vurgulamaya devam etmektedir. Özellikle çağdaş dünyada karşılaşılan ahlaki ve varoluşsal krizler, bu iki sistemin birbirinden öğrenecek çok şeyi olduğunu göstermektedir.

Antropolojik ateizmin eleştirel yaklaşımı, dinin toplumsal ve bireysel düzeydeki işlevlerini sorgulamak için önemli bir araç sunarken, Hristiyan teolojisi, insanın manevi ve aşkın bir boyuta olan ihtiyacını yeniden hatırlatmaktadır. Bu bağlamda, din ve insan doğası üzerine yapılan tartışmalar, yalnızca felsefi bir mesele olmanın ötesinde, modern bireyin anlam arayışına, özgürlük anlayışına ve etik sistemlerine ışık tutabilecek değerli bir çerçeve sunmaktadır. İnsanlık, anlam ve özgürlük arayışında hem ateist eleştirilerden hem de teolojik perspektiflerden yararlanarak daha dengeli ve derin bir anlayış geliştirebilir. Bu tür bir yaklaşım, bireyin yalnızca kendi doğasını anlamasına değil, aynı zamanda daha kapsayıcı ve çok boyutlu bir dünya görüşü oluşturmasına katkı sağlayabilir.

Bu nedenle, Feuerbach'ın din eleştirisi ve de Lubac'ın ona yönelik teolojik cevapları, hem modern felsefi düşünce hem de teolojik söylem açısından yalnızca

tarihsel bir tartışma değil, günümüzde de üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir meseledir. İnsanlığın anlam arayışı, bu iki sistemin arasında kurulan bir diyalog üzerinden daha zengin ve kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Akdemir Ferhat. "Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Teistik Açıdan Değerlendirilmesi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 2003, Cilt: 14, Sayı: 14-15, 341-357, 01.06.2003.

Aquinas, Thomas. **Summa Theologica**, New Advent Press, 1920.

Can, Özkan. "Feuerbach ve Din Eleştirisi," **Felsefe ve Toplum Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2015, s. 45.

Can, Özkan. "Feuerbach ve Yabancılaşma Kavramı," **Felsefe ve Toplum Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2014, s. 78.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, Ankara, 2002, s. 284.

Chrysostom, John. **Commentary on Saint John the apostle and evangelist; homilies [1-88],** Washington: Catholic University of American Presss, ss. 14,468.

Congar, Yves. **My Journal of the Council**, çev. Denis Minns, Collegeville: Liturgical Press, 2012, s. 112-115.

Craig, William Lane. **Reasonable Faith: Christian Truth and Apologetics**, (Wheaton: Crossway Books, 2008), s. 75.

Eliade, Mircea. **Dinin Anlamı ve İşlevi**, Çev. Ali Berktay, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1996, s. 88.

Engels, Friedrich. **Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy**, Lawrence & Wishart, Londra ,1946, s. 65.

Feuerbach, Ludwig. “Religion and Human Nature,” Anthropology and Philosophy, 1843.

Feuerbach, Ludwig. **Hıristiyanlığın Özü**, çev. Devrim Bulut, Öteki Yayınları, Ankara, 2004, (Bulut), s. 227.

Flynn, Gabriel ve Paul D. Murray (eds.). **Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology**, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 35.

Freud, Sigmund. **Bir Yanılsamanın Geleceği,** çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları, 2022, s. 23-27.

Henri de Lubac, **The Mystery of the Supernatural**, New York: Herder and Herder, 1967, s. 28.

Kant, Immanuel. **Saf Aklın Eleştirisi**, çev. Naci Pektaş, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2022.

Kierkegaard, Soren. **Korku ve Titreme**, çev. Nur Beier, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

Lubac, Henri de. **Catholicism: Christ and the Common Destiny of Man, çev. Lancelot C. Sheppard ve Sister Elizabeth Englund**, Ocd, San Francisco: Ignatius Press, 1988) s. 326-340.

Lubac Henri de. **Meditations on the Church**, London: Burns & Oates, 1953, s. 90.

Lubac, Henri de. **Catholicisme: Les Aspects Sociaux du Dogme**, Paris: Cerf, 1938.

Lubac, Henri de. **Splendor of the Church,** San Francisco: Ignatius Press, 1999, s. 112.

Lubac, Henri de. **Surnaturel: Études Historiques**, Paris: Aubier, 1946.

Lubac, Henri de. **The Drama of Atheist Humanism**, çev. Edith Riley, San Francisco: Ignatius Press, 1995, s. 45.

Ludwig. Feuerbach. **The Essence of Christianity**, 1957

Marx, Karl. **Critique of Hegel's Philosophy of Right**, 1844, s. 14-15.

Marx, Karl. **Din Üzerine**, çev. Cemal Süreya, İstanbul: Payel Yayınları, 1995, s. 35.

Marx, Karl. **Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**, çev. Murat Belge, (İstanbul: Sol Yayınları, 1976), s. 97.

Marx, Karl. **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, çev. Kenan Somer, İstanbul: Sol Yayınları, 1997, s. 243.

Milbank, John. **Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason**, Oxford: Blackwell, 1990, s. 245.

Milbank, John. **Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason**, Oxford: Blackwell, 1990, s. 245-250.

Newman, John Henry. **Apologia Pro Vita Sua**, London: Longmans, Green & Co., 1864, s. 89.

Newman, John Henry. **The Idea of a University**, London: Longmans, Green & Co., 1852, s. 102.

Nietzsche, Friedrich. **Şen Bilim Ana Metin I**, çev. Hasan İlhan, İstanbul: Alter Yayıncılık, 2010, s. 25.

Nietzsche, Friedrich. **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, çev. Mustafa Bahar, İstanbul: İskele Yayınları, 2022, s. 13.

Paul Tillich, **Systematic Theology**, University of Chicago Press, 1951.

Russell, Bertrand, **Batı Felesefesi Tarihi Cilt I**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2023, s. 315.

Solomon, Norman. **Religion and Human Nature**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 45.

Şahin, Ali. **Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Modern Ateizme Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2019, s. 68.

Yıldırım, Tamer. "Ludwig Andreas Feuerbach'ın Yansıtma Din Teorisi ve Eskatoloji Eleştirisi", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2010/I-II yıl: 1 cilt: 1 sayı: 1-2.